

શ્રી આત્માનંદ પ્રકાશ

કાયા, કંચન, કામિની અને કીર્તિ એ ચાર કલ્પા
જીવને અવશ્યે છે જન્મ-મરણાદિના મક્કા.

પુસ્તક : ૮૮
અંક : ૬-૧૦

અપાડ-આવણ
જીલ્લાઈ ઝોગણ
૧૯૮૧

આત્મ સંવત ૬૫
વીર સંવત ૨૫૧૭
વિક્રમ સંવત ૨૦૪૭

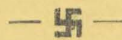
અ નુ ક મ શિ કા

ક્રમ	લેખ	લેખક	પૃષ્ઠ
૧	ધ્યાન-સાધના	મૂળ લેખક : પૂ. વિજયવદ્વત્સૂરિજી મહારાજ સાહેબ અનુવાદક : કુમારપાળ દેસાઈ	૮૧
૨	ભવસાગર તરવા નવ નાવા નૌકા પહેલી	વ્યાખ્યાતા : પં. પ્રદ્યુમ્નવિજયજી ગણી. અવતરણકાર : મુનિશ્રી રાજહંસવિજયજી મ.	૮૯
૩	પર્યાવરણ અંગે જૈનદર્શનનું માર્ગદર્શન	આચાર્યશ્રી વિજયભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મ સા. પ્ર. શિ. મુની અભયશેખરવિજયજી મહારાજ	૯૬

સંસ્કૃતમાં સારા માર્ક્સ મેળવનારને પ્રોત્સાહિત કરવા માટે

સંસ્કૃત ભાષાના ઉત્તેજન માટે ભાવનગર જૈન પ્રવે. મૂ. તપા સંઘમાંથી સને ૧૯૯૧ ની સાલમાં S. S. C. પરિક્ષામાં સંસ્કૃત વિષય લઈને અને સંસ્કૃતમાં ૮૦ ટકા અને તેથી વધુ માર્ક્સ મેળવીને પાસ થયા હોય તેવા વિદ્યાર્થી ભાઈઓ અને બહેનોને પારિતોષિક ઇનામે આપવામાં આવ્યા હતા. સૌથી વધુ માર્ક્સ મેળવનાર વિદ્યાર્થી ભાઈને રૂા. ૧૦૧ ઇનામ તરીકે આપવામાં આવ્યા હતા. બીજા નંબરે આવનારને રૂા. ૯૧ અને ત્રીજા નંબરે આપવાર બે બહેનોને રૂા. ૮૧ આપવામાં આવ્યા હતા. બાકીના બીજા અગીયારને કુલ રૂા. ૯૨૧ આપવામાં આવ્યા હતા. કુલ સંખ્યા ૧૫ હતી. કુલ રૂા. ૯૭૫ ના ઇનામે આપવામાં આવ્યા હતા.

આ ઇનામે શ્રી જૈન આત્માનંદ સભા તરફથી આપવામાં આવ્યા હતા

પ. પૂ. શાસન પ્રભાવક આચાર્ય દેવશ્રી વિજયરામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ અમદાવાદ મુકામે અષાઢ વદ ૧૪ તા. ૯-૮-૧૯૯૧ને શુક્રવારના રોજ સમાધિપૂર્વક કાળધર્મ પામ્યા છે. પ. પૂ. મહારાજશ્રીએ ૧૭ વર્ષની ઉંમરે સંસાર ત્યજીને દિક્ષા અંગીકાર કરી હતી. તેઓશ્રી મહાન વિદ્વાન અને ઉમદા વ્યાખ્યાનકાર હતા. તેઓશ્રીએ ઘણા ગ્રંથો પ્રગટ કરેલ છે એમના પ્રવચનોના સંગ્રહો પણ પ્રગટ થયેલ છે. તેઓશ્રીના પ્રવચનો સાંભળવા એ જીવનનો એક મહાન લહાવો હતો. તેઓશ્રીની સિદ્ધાંત નિષ્ઠા ઘણીજ અદ્ભૂત હતી. તેઓશ્રીની વાણીમાં નિર્ભિકતા હતી. જોને તેમજ અજોને મોટી સંખ્યામાં તેઓશ્રીના પ્રવચનો ખૂબજ શાન્તીથી અને આદરથી સાંભળતા હતા. તેઓશ્રીના કાળધર્મ પામવાથી જૈન સમાજને મોટી ખોટ પડી છે. તેઓશ્રીના શુભાનુવાદ સાર્થે શ્રદ્ધાંજલિ અર્પણ કરીએ છીએ.

પૂજ્યશ્રીજીને અમારી કોટી કોટી વંદના.

શ્રી આત્માનંદ પ્રકાશ

માનહર્તાત્રી : શ્રી પ્રમોદકાંત ખીમચંદ શાહ એમ. એ., બી. ડેમ, એલ. એલ બી.

ધ્યાન - સાધના

: મૂળ લેખક :

પૂ. શ્રી વિજયવલ્લભસૂરિધરજી મ. સા.

: અનુવાદક :

ડા. કુમારપાળ દેસાઈ

આધ્યાત્મિક સાધનાનું આત્મ શિખર છે. ધ્યાન. એના પર આરોહણ કરીને સાધક સુક્રિતા શિખરે પહોંચી શકે છે. અન્ય સાધનાની માફક ધ્યાન સાધના સરળ નથી, કારણ કે સામાન્ય માનવીનું ધ્યાન માટે ભાગે સાંસારિક વસ્તુઓમાં અધિક દુર્બલ હોવાથી તેઓ વિશેષતઃ આત્મધ્યાની જ હોય છે. એના પછી મળે છે રૌદ્રધ્યાની, બ્યારે ધર્મધ્યાની તો ખુબ આછા મળે છે અને શુક્લધ્યાની તે વિરલ જ.

ગઈ કાંઈ જે બતાવ્યું હતું કે માનવી જેનો અધિક પરિચય અને સંસર્ગ કરે છે તેનાથી એનામાં એવી જ ભાવના જાગે છે અને તદુનુસાર ધ્યાનમાં દુર્બલો રહે છે એનો સ્વભાવ, આદત, વૃત્તિઓ અને સંસ્કાર પણ એને અનુકૂળ બનાવી દે છે આ કારણે જ પ્રથમ બે ધ્યાન અર્થાત આત્મધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાનના સંપર્ક અને વાતાવરણથી અચવાની વિશેષ જરૂર છે અને ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાનના વાતાવરણ અને સંગતિ પ્રાપ્ત

કરવાની પણ વિશેષ જરૂર રહે છે. પરંતુ ધર્મધ્યાન અથવા શુક્લધ્યાનના વાતાવરણને પ્રાપ્ત કરવા માટે કેટલાક એવા આધાર જોઈએ જેનાથી એના પર દઢતાથી રહી શકાય. આના અભાવમાં આત્મરૌદ્રધ્યાનનું અશુભ વાતાવરણ કે સંસર્ગ અને આકર્ષા જરૂર અને ખૂબ જડપથી માનવી એ પ્રવાહમાં વહેવા માંડશે વિશ્વમાં એટલા બધા ભય અને પ્રલોભન છે કે આધ્યાત્મિક યાત્રીને માટે પહે પહે સાધનાની રાખવી આવશ્યક બની જાય છે.

ધર્મધ્યાનમાં દઢતાથી અડગ રહેવું, સતત પોતાની સાધનામાં તદ્દલીન રહેવું અને આત્મભાવ ચૂકવું નહીં એ બાબતો ઘણી જ આવશ્યક છે. પાત જલ્લી યોગદર્શનમાં કહ્યું છે,

“સ તુ દીર્યતર-નૈરંતર” સત્કારાસવિત્તો દઢમૃમિઃ ।”

“ભાષા સમય સુધી નિરંતર આદર (શ્રદ્ધા) પૂર્વક એનું સેવન કરવાથી જ ચિત્ત વૃત્તિના વિરોધરૂપ યોગની ભૂમિકા દઢ બનશે.

શુદ્ધ ધ્યાન-સાધના માટે પણ આ જ વાત છે, હાંખા સમય સુધી સતત અભ્યંત્ર શ્રદ્ધા અને આદર સાથે આ ધ્યાનમાં તદલીન રહેવાથી જ એ દેહ બને છે અને ધર્મધ્યાનમાં દેહતા અથવા પરિપક્વતા આવ્યા પછી જ સાધક શુદ્ધધ્યાનમાં પ્રવેશ કરી શકે છે. શુદ્ધધ્યાનના શિખર પર ચઢવા માટે પહેલાં ધર્મધ્યાનના સોપાનો પર ચઢવું અનિવાર્ય છે. હવે અમે ધર્મધ્યાનની સાધના માટેના ચાર સોપાન બતાવીએ છીએ.

૧. આજ્ઞા-વિચય

વિચય એટલે તરંગો. ધ્યાનમાં મનના તરંગો જ વહેતા હોય છે. અન મનના તરંગો અનુસાર જ આત્માની ગતિ-મતિ થતી હોય છે તેથી ધર્મ-ધ્યાનમાં મનના તરંગો ચાર મુખ્ય તરંગોમાં પ્રવાહિત થાય છે. એમાં સર્વપ્રથમ આજ્ઞા વિચય છે.

પ્રતિસ્રુ વીતરાગ પ્રતુ દારા પ્રતિપાદિત શુદ્ધ વ્યાપક સર્વધર્મ (આર્કિસા, સત્ય આદિ) ની આજ્ઞા-ઓનું ચિંતન કરવું તે આજ્ઞા-વિચય છે. આપ્ત પુરુષની આજ્ઞા ક્યારેય અહિતકર હોતી નથી. અદ્વૃદ્ધસ્થના પરિવારમાં જેમ માતા-પિતા આપ્ત (હિતને જોનારા) પુરુષ પરિવારના હિતની જ વાત કહે છે, ગૃહસ્થના પરિવારમાં તો કલ્યાણ-સ્વાર્થ કે મોહન વશ થઈ સર્વીહિતથી વિપરીત વાત પણ થઈ શકે છે, પરંતુ જે વિશ્વપ્રેમી, પ્રાણી માત્રના હિતેથી અને વિશ્વવત્સલ સર્વેશ વીતરાગ પ્રભુ છે તે તે પરમ આપ્ત છે એમના પોતાના કથો સ્વાર્થ હોય કે ત્યાં જગતના છતાં અહિતકર વાત કહે ? હા, એમબની શક કે એને સાંભળનાર એને ગુદા રૂપમાં કે વિપરીત રૂપમાં સમજે અથવા તો એનું પાસનન રૂપે કે વિપરીત રૂપે પ્રરૂપ કરે. પરંતુ એટલું ચોક્કસ છે કે જે મૂળ અન મુખ્ય વાત છે એમાં તો સમાવતા જ છે. એમાં કંઈ વિભિન્નતા હોતી નથી.

વીતરાગ પ્રભુ દારા સિદ્ધાંતરૂપી અસલી માલમાં કોઈ ભેજસેજ હોતી નથી એ નિષ્પાલ્ય સત્ય હાય

છે. સહુને માટે હિતકર અને શુદ્ધધર્મથી સુઠત છે. આથી પરમ આપ્ત વીતરાગ પ્રભુની હિતકારિણી આજ્ઞાઓનું સતત ચિંતન કરવું અને તેના ચિંતનમાં તદલીન થઈ જવું તે આજ્ઞા-વિચય છે. આ આજ્ઞાઓ પર માત્ર ચિંતન કરવામાં આવે તો તે શુદ્ધ અને નીરસ થઈ જશે તેથી પૂર્ણ શ્રદ્ધા, દેહ વશ્વાસ, પરમ આસ્થા અને પરમ આત્મિકતાથી રસપૂર્વક એનું ચિંતન કરવું જોઈએ. એ ચિંતનના આવા કેમ અવનામી શકાય.

“વીતરાગ પ્રભુની એ આજ્ઞાઓ અભ્યંત્ર ઉદા-ણમાં તરવોનું વિશ્લેષણ કરનારી હોવાથી અતિ કુશળતાભરી છે. આ આજ્ઞાઓ દેશ અને કળથી અગ્રાધિત એવી સાર્વાત્રિક અને સર્વકાલીન સર્વ-પ્રાણી હિતકારી હોવાથી શાશ્વત અને સર્વહિતકર છે. વળી એ આજ્ઞાઓ અનેકાંતવાદના આશ્રયથી કહેલી હોવાથી પ્રત્યેક છલોને પેતપોતાની ભૂમિ-કાના અપેક્ષાએ બતાવવામાં આવી છે. અનેકાંતના અનુભવ કરાવનારી આ આજ્ઞાઓની કિંમત આક્રી શકાય તેમ નથી અને તેના અતાગ ઉડાણને માપી શકાય તેમ નથી, કોઈ પણ હિતેથી પુરુષ કોઈ પણ વિશિષ્ટ ધર્મના સંસ્થાપકોના વચનાથી પણ રેર અહિત થતી નથી કારણ કે એ આજ્ઞાઓમાં ત્રિકા-ળનું સભ્ય છે, એનો અર્થ ઘણો ગહન અને પ્રભાવ અત્યંત વ્યાપક છે. એમાં પ્રતિપદન વિષય પણ ગભીર છે એમાં કોઈ પણ પ્રકારની ભેજસેજ કે બનાવટ ન હોવાથી એ દોષરહિત છે તેમજ પાંચથ નયો અને પ્રમાણ (પ્રત્યક્ષાદ, અપેક્ષાએ કહેવા-યેલી છે. આથી એ આજ્ઞાઓ સમગ્રય તરીકે નથી, પરંતુ દેહ શ્રદ્ધાપૂર્વક સમગ્રયના પ્રવલ્લ કરનાર એ સમગ્રય છે પણ ખરા અનુભવના આચમ તપેલી આ આજ્ઞાઓ છે. જે વ્યાપ્ત પૂર્વજક અસ્ત છે અથવા તો અકુરાગ છે તેઓને આ માટે આજ્ઞા ન સમગ્રય તરીકે છે.”

આ રીત વીતરાગ આપ્ત પુરુષની આજ્ઞાના પર ચિંતન-મનન કરવું જોઈએ. એને સત્ય માનીને

એના પર દૃઢ આસ્થા રાખવી જોઈએ અને એમાંના પ્રતિપાદિત તત્ત્વોનું ચિંતન-મનન કરવું જોઈએ.

કદાચ પોતાની મંદબુદ્ધિને કારણે વીતરાગ-પ્રતિપાદિત આજ્ઞાઓ અથવા એનું તત્ત્વ સમજાય નહીં અથવા કોઈ વિષયને હેતુ, ઉદાહરણ આદિથી સરળ કરીને આલેખવામાં આજ્ઞા ન હોય અને તેને પરિણામે એ વિષય સમજાય નહીં તો છોડી દેવો જોઈએ નહીં, એ આજ્ઞાઓના તત્ત્વો અથવા વિષયોને સમજાવનાર કોઈ વીતરાગ પ્રભુના અનુગામી ધર્માચાર્ય કે ધર્મગુરુ મળે નહીં તો અકળાઈને કે અવેશમાં આવીને તે છોડી દેવો જોઈએ નહીં, અથવા તો એનો મિથ્યા કહેવો જોઈએ નહીં કે અના પર શંકા લાવવી જોઈએ નહીં. નાત્ર અટલા જ વિચાર કરવો જોઈએ કે આપારે કોઈ કારણવશ આ તત્ત્વ મને સમજાતું નથી એમાં નાત્ર બુદ્ધિમાં કાંઈ છે, તત્ત્વ દર્શાવનારનો નહીં. તેઓ તો તર્કશી, સર્વાદિતૈષી વીતરાગ પુરુષ છે. ભક્ષ, એમને અસત્ય કહેવાની જરૂર શી? જેમણે રાગ, દ્રેષ અને મોહને છૂટી લીધા છે તેવા મહા-પુરુષો તો અનુચારી વ્યક્તિને પણ ઉપકાર કરવા સદા તત્પર રહેતા હતા. આથી એમનું જ્ઞાન કે અનુભવ એ નિતાંત સત્ય છે, ગૌકાલક અને ત્રૈલોકીક સત્યે ના તમે જાણુકાર હતા અને તેથી જ તેઓ અસત્ય નાથ, નેતા અને માર્ગદર્શક હતા. તેમની ચામત્ર વાણી કે પુનિત આજ્ઞા પર શંકા લાવવી અનુચિત છે. તેઓ સર્વથા સત્ય હતા તેમાં કોઈ સંદેહ નથી આમ વીતરાગ પ્રતિપાદિત આજ્ઞાઓ, સિદ્ધાંતો અને તત્ત્વોનું ઊંડાણથી દૃઢ નિશ્ચય અને પરમ શ્રદ્ધા સાથે ચિંતન-મનન કરવું જોઈએ. તેમ જ મૂઢ તત્ત્વોની બાંબતમાં પણ કોઈ પ્રકારનો સંદેહ રાખ્યા વિના એને દૃઢ રીતે સત્ય સમજવા જોઈએ. એમની આજ્ઞાઓના વિચાર કરવા, એ આજ્ઞાઓમાં ચિંતનને વકાસ કરવું તેમ જ પોતાની પ્રત્યેક વૃત્ત-પ્રવૃત્તિનું નિરીક્ષણ કરવું કે મારી આ વૃત્ત કે પ્રવૃત્તિ વીતરાગની આજ્ઞાને

અનુકૂળ છે કે પ્રતિકૂળ? જો અનુકૂળ હોય તો એના પર દૃઢ રહેવું આ આજ્ઞા-વિષયનો વિષય છે અને આ આજ્ઞા-વિષય ધર્મધ્યાન કહેવાય છે.

૨. અપાય-વિચય

‘ઉપાય’ ચિન્તયન પ્રાજ્ઞ અપાયમપિ ચિન્તયેત’ (પ્રાજ્ઞ વ્યક્તિ ઉપાય વિચારવાની સાથેસાથ અપાયનો પણ વિચાર કરે) આ ઉક્તિ પ્રમાણે જેમ વ્યક્તિ ધર્મ આદિ ઉપાયો વિચારે છે તે જ રીતે વ્યક્તિએ પોતાના આત્માને માટે કોણ કોણ અપાય અર્થાત્ હાનિકારક છે, તેનું પણ ચિંતન કરવું જોઈએ. રાગ, દ્રેષ, કપાય, વિષયોમાં આસક્તિ, પ્રમાદ, મિથ્યાત્વ, આશ્રવોમાં અવિરતિ, મન, વચન, કાયાના અશુભ વ્યાપાર આદિ આત્માને માટે અપાય (હાનિકારક બાબત) છે. આ અપાયોના સેવનથી જીવોને આલોકમાં અને પરલોકમાં કેવાં કેવાં દુઃખપરિણામ લોગવવા પડે છે?

આ અપાયોના ફલસ્વરૂપ કયા કયા કર્મ કેવી રીતે બંધાય છે અને એ રોગ, કષ્ટ, વૃદ્ધાવસ્થા, દુઃખ ચિંતા આદિ રૂપે કયા કયા પ્રકારે પોતાનો પ્રભાવ પાડે છે? તેમ જ કેવી કેવી યોનિઓમાં એ કર્મોના પ્રભાવે ભટકવું પડે છે અને એ ગતિ-ઓમાં કેવા કેવા દુઃખો સહન કરવા પડે છે? આ અપાયોથી પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ કેવી કેવી હાનિ થાય છે? આ બધા વિશે ઊંડાણથી ચિંતન કરવું તે અપાય-વિચય ધર્મધ્યાનનો વિષય છે.

૩. વિપાક-વિચય

વિપાકનો અર્થ છે ફળ. કર્મોના શુભ-અશુભ ફળોનું ઊંડાણથી ચિંતન કરવું તે વિપાક-વિચય છે. આમ તો આત્મા સત્ય પોતે જ શુદ્ધ, પુદ્ગલ, જ્ઞાન, દર્શન અને સુખ આદિથી સુકત છે પરંતુ અજ્ઞાન, મોહ, મમતા, સ્વાર્થ, રાગદ્રેષ કપાય વગેરેને કારણે થતાં કર્મોને લીધે ચાર ગતિ અને ચોર્યાશી લાખ યોનિઓમાં એ દહાની માફક અહીં તહીં ભટકે છે. સંપત્તિ-વિપત્તિ, સંયોગ-વિયોગ વગેરેથી

થાં સુખ-દુઃખ જીવના પોતાના પૂર્વેષાન્નિત કર્મો (શુભ અને અશુભ)નું જ ફળ છે. આત્મા પોતે પોતાના દ્વારા કરાએલા શુભ કે અશુભ ફળ પામે છે સુખ કે દુઃખ પોતાના જ કૃત કર્મોનું ફળ છે.

પોતાનાં કર્મો સિવાય બીજું કોણ કોને સુખ કે દુઃખ આપી શકે છે કે હાથ શકે છે ? કર્મનું કેટલા પ્રકાર છે અને એ કર્મ કઈ કઈ રીતે બંધાય છે ? એમાં કોની સ્થિતિ કેવી છે ? એ આત્મા પર કઈ રીતે અને કેવો પ્રભાવ પાડે છે ? આ કર્મો ક્યારે ઉદયમાં (ફળ ભેગવવા માટે) આવે છે ? એને અટકાવવા એછા કરવા કે એને દૂર કરવાના ઉપાયો કયા કયા છે ? કયા કયા સાચાં કર્મ સત્તા (સ્વેચ્છા)માં પડ્યા રહે છે ? આ કર્મોને ઝડપથી ભેગવવા હેતુ તો એના કયા ઉપાય (ઉત્તરણ) છે ? ગાઠ કર્મ બધા કઈ રીતે શિથિલ થઈ શકે ? અશુભ કર્મોનો ઉદય સુખમાં કઈ રીતે પાસળું કરી શકાય ? કયા કાર્યોનું અમુક ફળ છે અને કયાનું બીજું ફળ છે ? આ રીતે ઊંડાણથી કર્મ-વિષાક પર ચિંતન-મનન કરવું તે વિષાક-વિચય ધર્મધ્યાનનો વિષય છે.

6. લોક-વિચય

લોકના સ્વરૂપનું ચિંતન કરવું એ લોકવિચય છે. આ લોક કયા કયા તત્ત્વોના બનેલા છે ? આ લોક કોણે બનાવ્યા છે કે અનાદિ-અનંતકાળથી પ્રવાહ રૂપે ચાલ્યો આવે છે ? લોકના ધર્માસ્તિકાય વગેરે છ દ્રવ્ય એકબીજા પર કેવો પ્રભાવ પાડે છે ? એમના પર્યાય કેટલા છે ? જીવ અને અજીવ એવા બે લોકગત મુખ્ય તત્ત્વોનું સ્વરૂપ શું છે ? એનો અકાર કેવો છે ? એ સર્વા નિત્ય છે કે અતિપાદ (ઉત્પાત્તો), વ્યવ (વિનાશ) અને ધોન્ય (સ્થિતિ) ધરાવે છે ? લોક કેટલા છે અને કયા લોકમાં કોણ કયાં કયાં રહે છે ? ત્યાં રહેનારા જીવનો સ્વભાવ, સ્થિતિ, ગતિ, સુખ-દુઃખ, લેશ્યા (પરિણામ), પ્રભાવ વગેરે કેવો, કેટલો અને કયા પ્રકારના છે એ બધા કઈ રીતે જન્મ-મરણ પામે

છે ? કયા લોકમાં કેટલા અને કેવા પ્રકારના દ્વીપ, સાગર, નાકાલય, લવન, વિમાન, પૃથ્વી જેવા રહેતાના સ્થાન છે ? આ રીતે લોકસ્વરૂપનું ચિંતન કરવું તે લોક-વિચય ધર્મધ્યાનનો વિષય છે.

ધર્મધ્યાનના આ ચાર પ્રકાર જેવા ધર્મધ્યાનના સોપાન પર ચડનારાએ આ ચાર સોપાન પર દરતા અને સાવધાનીથી ચઢવું જોઈએ. એમાં સહેજ પણ ગફલત થાય તો લપસ્યા જ સમજાવે, કારણ કે આ સંસારમાં ચારે બજુ અનેક દુવાઓ છે. સસારી જીવ તો ધર્મધ્યાન રૂપી વૃક્ષ પર ચડી નહિ બાધ તો વારંવાર કામ, ક્રોધ, સ્વાર્થ વિષય-વાસના વગેરે ઊંડા દુવાઓમાં પડી જાય. ધર્મધ્યાન રૂપી વૃક્ષનો સહારો લેનાર જ આધ્યત્મિક ગગનમાં ઉડ્ડયન કરીને મોક્ષમાં પહોંચી શકશે. આ વિષયમાં મને જેન ઇતિહાસનું માર્મિક દષ્ટાંત યાદ આવે છે.

હીરકદમ્બક નામના એક ગૃહસ્થ ઉપાધ્યાય (અધ્યાપક) હતા તેઓ અત્યંત જ્ઞાની, શ્રદ્ધાવાન, ધર્મતમા અને વીતરાગના ખરા ઉપાસક હતા. એમની પાસે અનેક વિદ્યાર્થીઓ વિદ્યાભ્યાસ કરતા હતા એમના ત્રણ મુખ્ય વિદ્યાર્થીઓ હતા એક હતો રાજકુમાર બસુ, બીજો હતો એ ઉપાધ્યાયનો પુત્ર પર્વત અને ત્રીજો હતો નારદ.

ઉપાધ્યાય ત્રણેને એક જ પાઠ સતમાવથી ભણાવતા હતા એમના પર ઉપાધ્યાયની અપાર કૃપા હતી. ત્રણ વિદ્યાર્થી ભણવામાં અત્યંત પરિશ્રમી હતા. પરંતુ અધ્યયન પણ પોતાપોતાની પ્રકૃતિ, પારણતી અને ભારના (ધ્યાન) અનુસાર વિભિન્ન રૂપોમાં પરિણત થાય છે. કોઈ એના ધર્મધ્યાનમાં ઉપયોગ કરે છે તો કોઈ એનો આર્ત-રોદ્રધ્યાનમાં દુરુપયોગ પણ કરે છે. વિદ્યાનો સદુપયોગ કરવો કે દુરુપયોગ તે તો વ્યક્તિ પર નિર્ભર છે. તેથી ત્રણેય વિદ્યાર્થીઓની બાબતમાં પણ આવું જ થયું.

ત્રણેય વિદ્યાર્થીઓ ઉપાધ્યાય પાસે રોજ પાઠ વાંચીને અગાસી પર જઈને પાઠ પાઠો કરતા હતા અને પછી સમય જતાં રામ જતા હતા. એક દિવસ નિયમ મુજબ ત્રણેય વિદ્યાર્થી પોતાનો પાઠ યાદ રાખીને અગાસીમાં સુઈ ગયા. ઉપાધ્યાય ક્ષીર-કદમ્બક અંદર પોતાનું ધર્મધ્યાન કરી રહ્યા હતા. આવે સમયે આકાશ-માર્ગેથી બે આરણ્યકપિ ઊડતા ઊડતા જતા હતા. આ જાન સહેડે આશ્રય-જનક નથી.

જંઘાચારી મુનિઓ પાસે એવી વિદ્યા હતી કે જેની શક્તિથી તેઓ વિમાનનો સહાયતા વિના સ્વયં આકાશમાં ઊડી શકતા હતા. આ જાને આરણ્યકપિઓ અતિશય જ્ઞાની હતા.

એક આરણ્યકપિએ પીઠાને કહ્યું, “ભુઓ, આ અગાસી પર સૂતેલા વિદ્યાર્થીઓમાં એક જોડા-જાસી છે અને પીઠા બે નગકગામી છે.”

આટલું કહીને તે આરણ્યકપિ આગળ વધી ગયા. વિદ્યાર્થીઓ તે ગાઢ નિદ્રામાં હતા. એમને તે આ વાતની કશી ખબર નહોતી, પરંતુ અંદર બેઠેલા ઉપાધ્યાય ક્ષીરકદમ્બકે આ શબ્દો સાંજળ્યા અને મનેમન વિચર કરવા લાગ્યા,

“શું મારી પાસે અધ્યયન પામેલા વિદ્યાર્થીઓ નરકગામી થશે? આ તે અનર્થ કહેવાય. વિદ્યા કે વિદ્યાર્થાનો કોષ નથી, પરંતુ એના ઉપયોગ કરનાર પર એનો અધાર છે. આરણ્યકપિઓની વતથી એવું અતુમાન થઈ શકે કે આ ત્રણમાંથી બે અશુભધ્યાનશા મારા વિદ્યાનો દુરુપયોગ કરશે અને એક પ્રશસ્તધ્યાનવશ સદુપયોગ કરશે, પણ તે પહેલાં મારે નક્કી કરવું જોઈએ કે કોણ આ વિદ્યાને સુપાત્ર છે અને કોણ કુપાત્ર? કોણ વિદ્યાનો સદુપયોગ કરશે અને કોણ દુરુપયોગ? આવી પરીક્ષા પરીથી જ જાણ થશે કે કયા બે વિદ્યાર્થીઓ નરકગામી છે?”

પ્રાતઃકાળે ઉપાધ્યાયે જોઈતા ત્રણ મરઘી બનાવી,

અને ત્રણ વિદ્યાર્થીઓને પોતાની પાસે બોલાવીને કહ્યું, “આને લઈને જાઓ. કોઈ ભુએ નહીં ત્યાં કાપી નાખજો અને પછી મને પાછી સોંપજો.”

વસુ, પર્વત અને નારદ ત્રણેય લોટની મરઘી લઈને ગુરુ આજ્ઞાનું પાલન કરવા માટે જુદી જુદી દિશામાં નીકળી પડ્યા.

પર્વત આવ અવિચારી અને રોદ્રધ્યાન પરાયણ હતા. આથી ગુરુકુળથી સહેજ દૂર જઈને એણે માથે ચાદર આઢી એમાં મરઘીને છૂપાવીને એની ટેક મરડી નાખી. કામ પૂરું થતાં તરત જ ઉપાધ્યાય પાસે પાંખે આવ્યો.

વસુ થોડો વિચારશીલ હતો. એ રોદ્રધ્યાની નહોતો, પણ આત્મધ્યાની તો હતો જ. એને એવો સ્વાદ હતો કે ગુરુની આજ્ઞાનું શબ્દશઃ પાલન કરીશ તો મને હવે સાદાં રાતે સજાવશે અને પરિણામે મારા પિતા પણ મારા પર યુશ થઈને મને સજાવાદી આપશે.

વસુએ વિચાર્યું કે ગુરુભુએ આને એકાંતમાં મારી નાંખવાનું કહ્યું છે એકાંત નથી માટે જરા આગળ જાઉં. એ ચાલતા ચાલતા એક એકાંત નિર્જન વનમાં ગયો. એણે ચારે બાજુ બરાબર ભેંચું કે પોતાને કોઈ ભેંચું તો નથી ને? પછી મરઘીના બે ટુકડા કરીને ગુરુની પાસે આવ્યો.

નારદ ધર્મધ્યાની ભવ હતો. એણે વિચાર્યું, “ગુરુભુની આ આજ્ઞા પાછળ શું રહસ્ય હશે? વળી ગુરુભુએ એવી પણ આજ્ઞા આપી છે કે જ્યાં કોઈ ભુએ નહીં ત્યાં એને ખતમ કરશે. પણ અહીં તો પશુ-પક્ષી ભેઈ રહ્યા છે.

નારદ આગળ વધ્યો. ચાલતા ચાલતા નિર્જન વનમાં એક સરોવર પાસે આવ્યો, એણે ભેંચું તો સરોવરના પાણી પર સૂર્યના કિરણો ગેલ કરતા હતા. ઊંચે આકાશમાં ભેંચું તો એને વિચાર આવ્યો કે સૂર્યદેવ તો આ ભેંચ રહ્યા છે. અહીં પણ એકાંત નથી ચાલ, ક્યાંક આગળ જાઉં.

ચાલતા ચાલતા રાત પડી ગઈ ધનધોર અંધારું મઈ ગયું. સહુ કોઈ નિદ્રાદેવીની ગોઠમાં સૂતા હતા ત્યારે નારદે મરઘીનો ડોક મરઘવાનો વિચાર કર્યો, પણ એણે જોયું કે આકાશમાં ચંદ્ર અને અસંખ્ય તારાઓ આ જોઈ રહ્યા છે તેથી અટકી ગયો. એ ગુફામાં ગયો અને વિચાર્યું કે અહીં તો એકાંત છે. અહીં કોઈ પશુ-પક્ષી નથી, ચંદ્ર, તારા, વૃક્ષ કે માનવ નથી. એ ગુફામાં મરઘીની ડોક મરઘવાનો વિચાર કરતો હતો ત્યાં જ થંભી ગયો. ગુરુજીએ કહ્યું હતું કે ‘જ્યાં કોઈ જોતું ન હોય ત્યાં મરઘીને ખતમ કરવી પણ અહીં હું તો મરઘીને જોઈ રહ્યો છું. આથી એ ગુફાની અંદર ગયો ત્યાં ગાઢ અંધકાર હતો, એ મરઘીને જોઈ ભકતો નહોતો. ખુદ પોતાના બીજા અંગેને જોઈ શકતો નહોતો.

નારદનો એક નિયમ હતો કે કોઈ પણ કાર્ય શરૂ કરતાં પહેલાં “પંચ પરમેષ્ઠિ મંત્ર”નું ઉચ્ચારણ કરવું. આ કાર્ય કરતાં પહેલાં જેવું એણે ‘નમો અરિહંતાણું’નું ઉચ્ચારણ કર્યું ત્યાં જ એને વિચાર આવ્યો, “અરે, મેં હમણાં જ જન અરિહંતદેવતું સ્મરણ કર્યું. તેઓ તો કેવળજ્ઞાની અને સર્વજ્ઞ-સર્વદર્શી હોવાને કારણે અહીં પણ જોતા હશે ગમે તેટલા અંધારામાં પણ કશું કરવામાં આંખે તોય એમનાથી કશું છૂપું રહેતું નથી જ્યારે ગુરુદેવની તો આજ્ઞા હતી કે એકાંતમાં જ્યાં કોઈ ન જુએ ત્યાં આ મરઘીને મારી નાખજે. વીતરાગ દેવ તો અહીં પણ જોઈ રહ્યા છે, આથી હું આને અહીં મારી શકીશ નહિ. અરે ! અહીં તો શું પાતાળમાં જઈ તો પણ આને ખતમ નહીં કરી શકું,”

નારદને માટે હિંસા સજીવિ તો કરવું શું ? ગુરુઆજ્ઞાનું પાલન કરવું કઈ રીતે ? આથી વિમાસણમાં વિચારતા વિચારતા રાત પસાર થઈ ગઈ સુંદર સવાર ઊગી અને એકાએક નારદના ચિત્તમાં એક વિચાર વીજળીની માફક ચમકી ગયો, “શું

ગુરુની આજ્ઞા જનઆજ્ઞાથી વિપરીત હોય શકે ખરી ? ના, કદી નહીં. ગુરુજીએ અમારા આજ્ઞા-વિચય ધ્યાનની પરીક્ષા લેવા માટે જ આ આજ્ઞા આપી છે, ઓહ ! હવે મને આનું રહસ્ય સમજાયું”.

ખસ, હવે શું ? નારદ ઝડપથી પાછો ફરવા લાગ્યો, રાત કે દિવસનો થાક પણ પરમ જ્ઞાનનું રહસ્ય પામવાના ઉલ્લાસમાં અદૃશ્ય થઈ ગયું. તે જેવી મરઘી લઇને ગયો હતો તેવી મરઘી સાથે ગુરુજીની પાસે પહોંચ્યો. બીજી બાજુ ઉપાધ્યાય નારદની શહજોતા હતા, નારદ આવ્યો નહીં તેથી આખી રાત ઊંઘ ન આવી. નારદે આવીને ગુરુચરણમાં નમસ્કાર કર્યા અને મરઘીને સામે મૂકી ગુરુએ ગુરુસાનો દેખાવ કરતાં કહ્યું.

“અરે નારદ ! તું તો મરઘી જેવી હતી તેવી જ પાછો લાગ્યો તે મારી આજ્ઞાનું પાલન કેમ ન કર્યું ?”

નારદે કહ્યું, “ગુરુદેવ ! આપની તો આજ્ઞા હતી કે જ્યાં કોઈ ન જુએ ત્યાં....

“તો શું તને કોઈ એવી જગ્યા ન મળી કે જ્યાં કોઈ જોતું ન હોય ?” ઉપાધ્યાયે પૂછ્યું,

નારદ બોલ્યો, ગુરુદેવ ! હું બધે ફરી આવ્યો. પર્વત અને વન, નદી, નાળું કે ગુફા બધે જ ગયે. પણ ક્યાંય એકાંત મળ્યું નહીં. અતે અંધકારભરી ગુફામાં જઈ ન કામ પૂરું કરવાના વિચાર કર્યો, પરંતુ કાર્ય પૂર્વે ‘નમો અરિહંતાણું’નું ઉચ્ચારણ કરતા જ મને એ વિચારથી આંચકો લાગ્યો કે ‘અરિહંત અને સિદ્ધ તો સર્વજ્ઞ-સર્વદર્શી છે. તેઓ બધું જ જોઈ રહ્યા છે, એક નાનકડો ખૂણો પણ એમની દૃષ્ટિ જનાના નથી. ખસ, આમ વિચારી હું અટકી ગયે, વળી વિચાર આવ્યો કે અરિહંત સર્વત્ર જોઈ રહ્યા છે. વળી એમની આજ્ઞા પણ ધર્મથી વિપરીત ન હોય. જ્યારે હિંસા વગેરે કાર્યો તો એમની આજ્ઞાથી સાવ વિપરીત ગણાય.

વીતરાગની આજ્ઞા વિરુદ્ધ કાર્ય કરવું એ અસત્ય કહેવાય અને એમની આજ્ઞા વિના કોઈ જીવનું પ્રાણહરણ કરવું એ ચોરી ગણાય આત્મસ્વભાવથી વિપરીત આચરણ કરવું અથવા તેા હિંસા જેવા પર ભાવોમાં રમમાણ રહેવું એ અપ્રહ્લાઅર્થ છે. વળી કોઈ જીવના પ્રાણ હરવો તે મિથ્યાત્વ અને કષાયરૂપ હોવાથી અંતરંગ પરિવ્રજ પણ છે આમ પાંચે વ્રતોના ભંગ કરવો તે વીતરાગની આજ્ઞામાં નથી અને આપની આજ્ઞા વીતરાગની આજ્ઞાથી વિરુદ્ધ હોઈ શકે જ નહિ. આમ વિચારીને હું મરણીને મારી શક્યો નહીં. આપની કૃપાપૂર્ણ અજ્ઞાન રહસ્ય પામી ગયો.”

આ સાંભળીને ઉપાધ્યાય ગદ્ગદ બની ગયા અને નારદને છાતી સરમી આંપતા કહ્યું. “હે શિષ્ય! તું કસેટીમાં સાચું જ ઉત્તીર્ણ થયો.”

આ રીતે ઉપાધ્યાય પામી ગયા કે આ વ્રણેમાં નારદ જ મોક્ષપામી જીવ છે. એણે આજ્ઞા-વિચય આદિ ધર્મધ્યાનનું રહસ્ય મેળવ્યું છે. વાસ્તવમાં તેા નારદન આ કાલ થા મને પણ જિનઆજ્ઞાનું રહસ્ય પ્રાપ્ત થયું. હવે મારે આ સંપ્રારમાં રહીને શું કરવાનું બાકી રહ્યું છે ?

અમ વિચારી ઉપાધ્યાય ક્ષીરકદમ્બકે વૈરાગ્ય, પૂર્ણ ભાગવતી મુનિ દીક્ષાનો અંગીકાર કર્યો. તેઓ શ્રમણ બનીને નિરતિચાર મહાવ્રતનું પાલન કરવા લાગ્યા આ પ્રસંગમાંથી આજ્ઞા-વિચય ધર્મધ્યાનની સુંદર પ્રેરણા સાંપડે છે.

ચાર આલંબન

ધર્મધ્યાન પ્રાપ્ત થાય તેા પણ તેમાં સ્થિર રહેવું અત્યંત મુશ્કેલ છે. જો કોઈ આલંબન ન હોય તેા ધર્મધ્યાનના પ્રાસાદ પર ચડવું મુશ્કેલ બને છે; આથી જ્ઞાની પુરુષેએ ધર્મધ્યાનના ચાર આલંબન આ પ્રકારે દર્શાવ્યા છે. (૧) વાચના (૨) પૃચ્છના (૩) પરાવર્તના અને (૪) અનુપ્રેક્ષા.

આ ચાર સ્વાધ્યાય-તપના ભેદોનું આપણે વિગતે વિવેચન કર્યું છે, અહીં તેા સંક્ષેપમાં માત્ર એટલું જ દર્શાવવું છે કે આ આલંબન કઈ રીતે અને કેવા પ્રકારે લેવું જોઈએ અથવા તેા ખીજાં એાને ધર્મધ્યાનમાં દંઢ રાખવા માટે કઈ રીતે આપવું જોઈએ.

આમાં સર્વપ્રથમ ‘વાચના’નું આલંબન છે પૂર્વ-કાળમાં શાસ્ત્રજ્ઞાન કંઠસ્થ કરવામાં આવતું હતું. આથી ગુરુ અથવા વલીલજનો પાસે શાસ્ત્ર કે ગ્રંથનું શ્રવણ થતું અને એ રીતે અભ્યાસ ચાલતો. આથી એનું નામ ‘શ્રુત’ પડ્યું પરંતુ એ પછી જ્યારે શાસ્ત્ર લિપિબદ્ધ થયા ત્યારે ગુરુ પાસેથી એનું રહસ્ય પામવા માટે વાચના લેવામાં આવતી હતી. આજકાલ તેા મોટા ભાગના શાસ્ત્ર, ગ્રંથ કે પુસ્તકો પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં છપાય છે તેથી કેટલાંક લોકો બંતે જ શાસ્ત્ર કે ગ્રંથનો અભ્યાસ કરે છે, શાસ્ત્ર અથવા ગ્રંથ કોઈ નવલકથા નથી કે જે જલ્દીથી વંચાય અને તરત સમજાય. આ માટે લાંબી સાધનાની જરૂર છે. તેથી ધર્મધ્યાનનું વિશેષ રહસ્ય સમજવા માટે શાસ્ત્રોનું વિધિરત અધ્યયન એ જ્ઞાનના અધિકારી પુરુષ પાસેથી કરવું જરૂરી છે આમ થાય તેા ધર્મધ્યાન દંઢ બને. શાસ્ત્રો કે સિદ્ધાંતોના ઊંડાણ પૂર્વકના વાચનના અભાવે જ આજે સામાન્ય માનવીઓ ધર્મધ્યાનને બદલે અર્થ-કામધ્યાનમાં પડી જાય છે. વાચના લેનારનું એ કર્તવ્ય છે કે અત્યંત શ્રદ્ધાભક્તિ અને વિનય સાથે ગુરુ પાસેથી વાચના ગ્રહણ કરે. વાચના આપનારનું પણ એ કર્તવ્ય છે કે એ ડશાય સ્વાર્થ, રૂઢા કે બદલાની ભાવનાથી નહીં પણ નિર્જીરા કાગ્ગે શિષ્યો અને જિજ્ઞાસુઓને શાસ્ત્રો અથવા સિદ્ધાંતગ્રંથોની વાચના આપે. એમનામાં ધર્મધ્યાનનો દીપક પ્રગટાવવા પ્રયાસ કરે. વિભિન્ન હેતુઓ અને દષ્ટાંતોથી સમજાવીને એમનામાં ધર્માનુરાગ જગાડે તેમ જ આત્મોન્નેતિની ભાવના વધારે. માત્ર પોતાનું વાંધિય દર્શાવવા, વાદમાં વિજય મેળવવા કે પ્રશંસા પામ-

વાની દૃષ્ટિથી વાચના આપવી કે લેવી એ નિર્જરાનું કારણ બનતી નથી, બદલે એ અભિમાનવૃદ્ધિ કરતાં પતનનું કારણ બને છે, મારો વ્યાખ્યાન આપવાનો ઉદ્દેશ કેવળ ધર્મધ્યાનમાં તમારી રુચિ જગાડવાનો છે તમારું મનૈરંજન કરવું, મારું પાંડિત્યપ્રદર્શન કરવું કે તમારી પ્રશંસા પામવાનો આવી પાછળ કોઈ ઉદ્દેશ નથી. એથી જ આ પણ નિર્જરાનો હેતુ છે. આનો અર્થ એ કે ધર્મધ્યાનથી હમતી વ્યક્તિને મારે વાચના (જેમાં વ્યાખ્યાન પણ એક છે) હિતમ આધારનું કામ કરે છે.

સમજણની કેડી

પૃચ્છનાનો અર્થ છે પૂછવું. કેટલીક બાબતો વિશે શાસ્ત્રોમાં દશું લખ્યું હોતું નથી અથવા તો

શાસ્ત્રવાચના પછી કોઈ બીજી બાબત અને જિજ્ઞાસા જાગે ત્યારે ગુરુજનો અને વડીલોને પૂછીને એનું સમાધાન મેળવવામાં આવે છે. જીવનમાં એવી ઘણી અટપટી સમસ્યાઓ, ઉલ્લંઘન, મૂંઝવણ અને ગૂંચ આવે છે કે જે સમયે વ્યક્તિને કોઈ માર્ગ સૂઝતો નથી. પરિણામે વ્યક્તિ શું કરવું અને શું ન કરવું તે વિચારી શકતો નથી અને તેથી ધર્મ-અદ્વાહીન બનીને ધર્મધ્યાનને છોડવા મહે છે. આવ સમયે પૃચ્છના એને પ્રબળ સહારો આપે છે. પૃચ્છના દ્વારા સાધક પોતાની જિજ્ઞાસાનું સમાધાન ન મેળવે તો એ નિકટ પરિસ્થિતિમાં ધર્મધ્યાનમાં દૃઢ રહી શકશે નહીં. આથી પૃચ્છના એક હિતમ આલબન છે.

(વધુ આવતા અંકે)

આગને જો લાકડા ન આપો તો એ એની મેળે શાન્ત થઈ જાય છે...

અસુખ વિચારોને જો આચરમાં ન મૂકો તો કાળક્રમે એની મેળે શાન્ત થઈ જાય છે.

પરમાત્માની પસે પ્રણામ કરીને સુખમાં સદ્ગુણ અને દુઃખમાં સમાધિ મળે તેની માંગણી કરવી જોઈએ.

ભપસાગર તરપા

નપ નાપા નૌકા પહેલી

મહાનિર્વામક શ્રી અરિહંત મહારાજ

(વિ. સં. ૨૦૪૫માં દાઠા (સૌરાષ્ટ્ર) મુકામે ચૈત્રી ઓળીમાં અપાયેલા શ્રી નવપદ્મના વ્યાખ્યાનોનું સારભૂત અવતરણ)

વ્યાખ્યાતા :

પં. પ્રદ્યુમ્નચિન્મયજી ગણી

અવતરણકાર :

સુનિ શ્રી રાજહંસવિજયજી મ.

પ્રથમ દિવસ : આસો સુદ ૬

ધન ધનશ્રી અરિહંતને રે જેણે

ઓળખ્યાવ્યો લોકસલુણા

તે પ્રભુની પૂજા વિના રે

જનમ ગુમાવ્યે ફોક રુલુણા.

આપણા અનંત ઉપકારી શ્રી અરિહંત પરમાત્મા અને તેઓએ સ્થાપેલ ઓકાંત હિતકર આ લોકોત્તર જિનશાસનને પ્રાપ્ત કરેલા જીવો અરિહંતનું સ્વરૂપ ઓળખે તો એના પ્રત્યે રાગ પ્રગટયા વિના રહે નહિ. અને તેના કૃણસ્વરૂપે સંસાર પ્રત્યે વૈરાગ્ય પ્રગટયા વિના રહે નહિ. જગતમાં તમામે તમામ માણસોને ગુણ પ્રત્યે પક્ષપાત હોઈ છે કોઈપણ માણસ ગુણની નિંદા નહિ કરે. તમે કોઈને પણ કહો કે એક માણસે ગરીબને પોતાના વસ્ત્ર અને ખાવાનું વગેરે આપ્યું. આવો કિસ્સો સાંભળ્યા પછી તેણે કેવું કાર્ય કર્યું? એમ પૂછો તો સારું કર્યું એવો જવાબ મળે છે. ખરેખર ગુણને સર્વત્ર આકાર મળે છે. કાલે અક્ષિ

કોઈપણ હોય. પરંતુ સરળતા-સંતોષ-નિરભિમાન વૃત્તિ અને ધ્વનિદ્રવિજયતા આ ગુણો જરૂર આવકાર્ય બને છે. આવા બધા સર્વ ગુણોકોઈ એક જ વ્યક્તિમાં જોવા હોય તો તે અરિહંત પરમાત્મામાં જ જોવા મળે છે. સકલ ગુણોથી યુક્ત અને સકલ દોષોથી મુક્ત બો કોઈ હોય તો તે અરિહંત પરમાત્મા છે. એક એક ગુણવાળા જુદા જુદા માણસો મળે છે પણ સકલ ગુણો એક જ ન્યક્તિમાં રચાયેલા હોય તો તે અરિહંત પરમાત્મા છે. તેમના ગુણો ગાતાં ગાતાં જીવન પૂર્ણ થઈ જાય. પણ ગુણો પૂર્ણ ન થાય... “જનગુણ અનંત અનંત છે વાચકમમિત દીઠ...” વાણી કમવર્તિની છે ‘વાચઃ કર્મવર્તિત્વાત, આયુષ્ચાલ્પત્વાત’ ક પછી જ બે બોલાય છે અને આયુષ્ય પરિમિત છે, એટલા ગુણો છે કે આવા ગુણની પરકાષ્ઠાથી જ શક્તિ પ્રગટે છે અને શક્તિને સ્ત્રોત ગુણ દ્વારા જ મળે છે ગુણના પ્રભાવે પુણ્ય પણ પરકાષ્ઠાનું બને છે બધું જ કરવાનું સામર્થ્ય તે શક્તિ, અને બધું જ અનુકૂળ બની જાય તે પુણ્ય.

આપણને આ શક્તિ અને પુણ્યનું આકર્ષણ છે. એ શક્તિ અને એ પુણ્યનો મૂળ સ્ત્રોત. ગુણ છે. અરિહંતોનું લોકોત્તર પુણ્ય છે. એના જેવું પુણ્ય કોઈનું નથી જન્મથી બર ચાર, કર્મ-નાશ અગિયાર, ઓગણીશ નિરધાર દેવે કીધા ઉદાર.

સવિચારીસધાર, પુણ્યના એ પ્રકાર કેવા દિવ્ય અતિશયો પવન મંદ, શીતળ સુગંધી હોય.

પગ મૂકે ત્યાં સુવર્ણ કમળ હોય. આવું પુણ્ય પરમ ઐશ્વર્ય ગુણમાંથી આવે છે. એ કયો ગુણ છે? એ ગુણનું નામ પરોપકાર છે. આવો એક ગુણ ઉત્કૃષ્ટ કક્ષાએ કેળવાય તો તેની પાછળ બીજા ઘણાં ગુણો આવી જાય છે.

પક્ક સાથ સઘ સાથ હૈ ।

આ પરોપકારગુણ પરમાત્માના તીર્થંકર દેવનો એવો વિકસ્યો હતો કે જ્યારે તેઓના જન્મ-હીક્ષા અને કેવળજ્ઞાન કલ્યાણક વખતે ‘સાતે નરકે થયા અજવાળા થાવરને પણ સુખકારી’ સાતે નરકમાં કમવાર અજવાળાં પથરાય છે. પહેલા નરકમાં સૂર્ય જેવું અજવાળું બીજા નરકમાં વાદળ ઠાંક્યાં સૂર્ય જેવો પ્રકાશ ત્રીજા નરકમાં શરદ પૂનમના ચંદ્ર જેવું અજવાળું. ચોથા નરકમાં વાદળ ઠાંક્યા ચંદ્ર જેવો પ્રકાશ પાંચમાં નરકમાં ગ્રહ જેવું. છઠા નરકે નક્ષત્ર જેવું અજવાળું અને સાતમાં નરકે તારા જેવું અજવાળું હોય અને જ્યારે અજવાળું થાય ત્યારે નરકનાં જીવો હર્ષ પામે છે અને એ બે ઘડી સુધી ક્ષેત્ર વેદના ઉપશમે છે પરમાધામીના વેદના પણ તેટલો સમય શમી જાય છે. એટલું જ નહિ એ બે ઘડી સુધીના સમયમાં પ્રભુનાં પ્રભાવે કોઈ નારકનો જીવ આયુષ્યનો બંધ પડે તો તે તિર્થંચ ગતિનું ના પડે. પણ મનુષ્યભવનું આયુ બાંધે તે જ રીતે તિર્થંચગતિના જીવ આયુ બાંધે તો મનુષ્યનું આયુ બાંધે તેમજ દેવનું આયુષ્ય બાંધે. નરક અથવા તિર્થંચનું ન બાંધે. મનુષ્ય જો આયુષ્ય બાંધે તો દેવલોકનું અથવા મનુષ્ય ગતિનું આયુષ્ય

બાંધે.

દ્રુકમાં તમામ જીવો સદ્ગતિનું આયુષ્ય બાંધે દુર્ગતિનું ન બાંધે. આવો અરિહંત પરમાત્માનો પ્રભાવ હોય છે. મૂળે તો તેમના આ પરોપકાર ગુણનો પ્રભાવ છે. પરોપકારથી એવું તો ઉત્કૃષ્ટ પુણ્ય બંધાય છે કે જે આત્માને તેઓના જન્મ-કલ્યાણક ઉજવવાનો લાભ મળે તે પોતાની જાતને ધન્ય માને, કૃતકૃત્ય માને. આ અવસર્પિણીના ૨૪ તીર્થંકર પરમાત્માના જન્મકલ્યાણક મેરુ પર્વત ઉપર ઉજવાયા પણ તેમાં એક ભગવાનનાં જન્મ-કલ્યાણક વખતે ઇન્દ્ર મહારાજ અતિ હર્ષવિભોર બન્યા હતા. બોલો તે કયા ભગવાન?

સલા : મહાવીર સ્વામી ભગવાન.

ના અજિતનાથ ભગવાન. કેમ ખબર છે શ્રી ઋષભદેવ ભગવાન અને અજિતનાથ ભગવાનની વચ્ચેનું આંતરું ફેટલું? પચાસ લાખ કરોડ સાગરો-પમનું. હવે એક ઇન્દ્ર મહારાજનું અયુષ્ય બે સાગરોપમનું ૨૫ લાખ કરોડ ઇન્દ્ર થઈ ગયા તે બંધાને પ્રભુના કલ્યાણકો ઉજવવાનો દહાવો મળ્યો હોય પણ જે સૌધર્મેન્દ્ર મહારાજ છે તેઓ ભરત-ક્ષેત્રના અધિપતિ કહેવાય છે. તેઓના ક્ષેત્રમાં થયેલા તીર્થંકર ભગવાનના કલ્યાણ ઉજવવાનો લાભ તેમને ન મળ્યો એટલે જ્યારે અજિતનાથ ભગવાનના જન્મકલ્યાણ ઉજવવાનો અવસર મળ્યો એટલે એ ઇન્દ્ર મહારાજ હર્ષવિભોર બન્યા કે હું કેવો ભાગ્યશાળી કે શ્રી અજિતનાથ પ્રભુ જનમે ત્યારે જ હું ઇન્દ્ર બન્યો આ લાભ મને મળ્યો

આપણને પણ આવો રોમાંચ વિસ્મય પ્રભુની ભક્તિ કરતાં થયો જોઈએ.

ઇન્દ્રમહારાજ આવી ભક્તિ કરીને અગ્રયકતવને નિર્મળ કરતાં હોય છે.

આવું પુણ્ય પરોપકાર નામના ગુણથી ઉત્પન્ન થાય છે.

આવેા પરોપકાર ગુણ અરિહંતા અનેક ભવોથી કેળવતાં આવ્યા છે. ઉમાસ્વાતિજી મહારાજ કહે છે :

જ શુભકર્મસેવન ભાવિતભાવોમવેષ્વને-
કેષુ । અનેક ભવોથી પરોપકારના ભાવથી આત્માને
ભાવિત કરતાં કરતાં તેઓ તીર્થંકર થાય છે, તેમને
જાતનો વિચાર નથી હોતો. જગતનો જ વિચાર
આવે છે ત્રિપદિ શલાકા પુરુષ ચરિત્રમાં નેમિનાથ
ભગવાનના પૂર્વ ભવોતુ વર્ણન છે. તેમાં આવે છે
કે દરેક ભવમાં તેઓ પરોપકારની એક પણ તક
જતી નથી કરતાં. આકરામાં આકરા કષ્ટ વેઠીને
બીજાને સુખી કરવાં ફૂલી પડે છે. અને સતત
દ્રવ્ય અને ભાવપ્રાણ ઉપર ઉપકાર કરે છે. કેાઈની
પાસે કપડાં ન હોય અને સારા કપડાં આપે, તે
એક ઉપકાર અને રોગથી ઘેરાયેલો હોય તેને દવા
વગેરે દ્વારા આરોગ્ય અપાવે તો તે બીજા ઉપકાર.
તેમાં બીજા ચઢી જાય છે. આરોગ્ય સારું ન હોય
તો વસ્ત્ર-અલંકાર આકરા લાગે છે, નકામા જણાય
છે. બીજા વ્યક્તિએ કપડાં અને દવા બન્ને આપ્યા
જેમાં કપડા તુરત જ દેખાય છે, કારણ કે સ્થુલ છે
પણ આરોગ્ય તો એને પોતાને અનુભવ થાય ત્યારે
જ માલૂમ પડે છે. કારણ કે તે સૂક્ષ્મ છે. હવે
આરોગ્ય આપ્યા પછી સદ્બુદ્ધિ આપે પછી સદ્-
ધર્મ આપે એ કેટલો મોટો ઉપકાર થયો. બસ,
પરમાત્માએ ધર્મ સ્થાપીને જે ઉપકાર કર્યો એ
આવેા સૂક્ષ્મ છે. સ્થાયી છે અને સુખની પરંપરા
રજનારો છે. ધર્મને સમર્પિત થયેલાને ધર્મ બધું
જ આપે છે. એ આપણને પ્રિય હોય કે નહીં,
પણ એને આપણે તો પ્રિય છીએ જ. તેની સાબિતી
એ છે કે જે આપણને પ્રિય લાગે જેને આપણે
આપણી પ્રિય ચીજ આપી દઇએ. પ્રભુને આપણે
પ્રિય છીએ એટલે તેની પ્રિયમાં પ્રિય ચીજ તીથ
કરપદ તે પણ આપવા તેઓ તૈયાર છે જે આપણા
મનમાં તેના ઉપકાર બરાબર વસી જાય તો આપણે
પણ આપણી પ્રિય લાગતી ચીજ તેના ચરણે ધરી
દઇએ. તેને ધર્મ સ્થાપીને શું નથી આપ્યું ?
બધું જ આપ્યું. ઘણાં જ ઉપકારો કર્યા છે: આ

અરિહંતાના અનંત ઉપકારનો સ્વીકાર કરવો તે જ
સાચી આરાધના છે,

આરાધના બે પ્રકારની છે : (૧) દ્રવ્ય આરા-
ધના (૨) ભાવ આરાધના, દ્રવ્ય આરાધનાને ભાવ
આરાધનાનું નિમિત્ત બનાવવું જોઇએ. માનવમાં
માન કષાય છે તેથી તે કોઈનો ઉપકાર માનતા
અચકાય છે. એને એમ લાગે છે કે એમાં શું
ઉપકાર કર્યો ? જે વિચારીએ તો પવન, વૃક્ષો
વગેરે દરેકના પણ આપણા ઉપર ઉપકાર છે તે
રીતે સકલ કર્મના ક્ષયનું માર્ગદર્શન અરિહંતે
કરાવ્યું અને માર્ગ દર્શાવીને તો આ જ્ઞાન-દર્શન-
ચારિત્રરૂપ ધર્મ આપીને પ્રભુએ સઘળું આપી
લીધું છે. આ સંસારના સકલ પદાર્થો તેના દ્વારા
જ મળે છે. જેમ દૂધ મળે તો દહીં થી બધું જ
મળે તેમ અરિહંત ભગવાનના ઉપકારને માનવો
તે ભાવ આરાધના.

ચંદ્ર, સૂર્ય, તારા, સમુદ્ર અને ઋતુ વગેરેનું
સંચલન સમયસર ચાલે છે તેનું કારણ ધર્મ છે
માટે તેનો પણ ઉપકાર....! માતા, પિતા, ભાઈ
વગેરેનો ઉપકાર અને દેવ, ગુરુ, ધર્મ વગેરેનો
ઉપકાર માનતા દષ્ટિ તો એવી બની જાય કે ગજસુ-
કુમારને સ્મશાનમાં માથા ઉપર સગડી મૂકનાર
સસરાનો પણ ઉપકાર માને, કે મારા કર્મ બપા-
વવામાં આ કેવું સુંદર નિમિત્ત મળ્યું ? તે રીતે
બધકમુનિ પોતાની જીવતી "આમડી ઉતરઠાવનાર
રાજાનો ઉપકાર માને છે. આ રીતે તેઓ અપકારીનો
ઉપકાર માને છે. જ્યારે આપણે તો વાસ્તવિક
ઉપકાર કરનારાઓનો ઉપકાર માનવાનો છે. કેટલા
બધા લોકો તમારા માટે કામ કરી રહ્યા છે. કેટલા
લોકોના શ્રમના લોગે તમારો એક દિવસ સારો જાય
છે. 'પરસ્પરોપથહો જીવાનામ્' જીવોનો. પરસ્પર
ઉપકાર થતો હોય છે. દૂધ, પાણી. લાઘટ સમયસર
મળી. સ્નેહ વગેરે કરી આપે ત્યારે તમારો દિવસ
સારો જાય. દેરાસરમાં પણ પાણી લાવી આપે,
કેસર ઘસી આપે તો તમે પૂજા કરી શકો છો.
કેટલા લોકો તમારી સેવા કરે છે. તેના ઉપકારના

સ્વીકારની તૈયારી ખરી ? તો પછી પ્રભુના સૂક્ષ્મ ઉપકારનો સ્વીકાર કરી શકાય. ઉપકાર સ્વીકારવાનો અને ઉપકાર કરવાની એક પણ તક જતી નહીં કરવાની. “જયું જાણું ત્યું કર લે ભલાઈ, જનમ જનમ સુખ પાવે - અવસર ઘેર ઘેર નહિ આવે”

આ પરોપકાર કરવાની તક વારંવાર નહીં મળે. કારણ કે એક રીતે તો પારકા ઉપર કરેલો ઉપકાર ફળસ્વરૂપે તો પોતાના ઉપર જ થાય છે. એટલે ઉપકાર કરવાની જે તક મળે તેને ઉમળકાથી વધાવી લે, ભૂખ્યાને ભોજન આપે, તરસ્યાને પાણી આપે, થાક્યાને વિસામો આપે, માંદાને દવા આપે—ચીંધે પોતાનાથી બની શકે એટલા સુખ કે સમાધિ જે આપે તો તેને પણ તેટલા સુખ-સમાધિ મળે, લોકોમાં ફેલવત છે કે “આજ્યા બળશો અને ઠાર્યા કરશે” આવું એકાદ કામ તો આખા દિવસમાં અવસર કરવું જ, અંત સમયે કોઈને નવકાર સંભળાવ્યો હોય તો પણ તેના કેટલો લાભ થાય ?

પરમાત્માને પણ એ માટે જ પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે ‘જયવીરરાય’ સૂત્રમાં પદ છે - ‘પરતથ કરણું પરાર્થકરણ - પરોપકારનો ગુણ પ્રભુ પાસે જ માંગવો છે. અને તેઓ જન્મજન્માંતરથી પરાર્થવ્યસની અને પરાર્થરસિક છે. માટે તેઓની કૃપાથી તેઓનો આ ગુણ આપણમાં સંક્રાન્ત થઈ શકે એટલે આ મનુષ્યભવ પામીને જેટલી શક્તિ, ક્ષણ, સંપત્તિ ભલાઈના કામમાં વપરાય તે જ સાર્થક છે. એક કાવચે ગાયું છે ને - “ઘડી જાયે ભલાઈની મહાલક્ષ્મી ગણી લેજે”-સ્વપર જીવનને ઉમળાનાર ઉપકાર કરવો હોય તો અહીં કરી શકાય તેમ છે. જનવરના ભવમાં ઇચ્છા હશે તો પણ નાહ કરી શકો એક દાનનો જ વિચાર કરો ને ? કોઈને દાન આપવું હોય તો ક્યાં આપી શકાય છે ? એ જ રીતે આ મનુષ્યભવ સિવાઈ કોઈ ભવમાં ઉપકાર નહિ થઈ શકે. નરક - તિર્યચગત તેના માટે નકામી છે, તિર્યચ ઉપકાર કરે તો પણ

વિચારની ગતિ એવી છે. એટલે અપકાર કર્યો છે તેમ સમજીને તેને માર પડે ગધેડા ઉપકાર કરવા ગયો. ધોળીનો ઉપકાર કરવા જતાં ધોળીનો માર ખાવો પડ્યો. હકુણાં પડ્યાં. વાત એવી છે કે ધોળીને ત્યાં ફૂતરો અને ગધેડા બન્ને હતા. ‘ધોળીનો ફૂતરો નહિ ઘરનો નહિ ધાટનો’ એ ન્યાયે ફૂતરો એક દિવસ ભૂખ્યો રહ્યો કાંઈએ ખાવાનું આપ્યું નહિ તેથી રીસે ભરાયો કે આજે તો માલિકનું કામ કરવું જ નથી. તે જ રાત્રે ધોળીના ઘેર ચોર આવ્યા, કપડાં લેવા લાગ્યા. ફૂતરો જુએ છે પણ બોલતો નથી. ગધેડાએ કહ્યું છતાં બોલ્યો નહિ. એટલે ગધેડાનાં મનમાં લાગણી થઈ અને માલિકને જગાડવા ભૂંકવા લાગ્યો. માલિક ભર ઉધમાંથી બાગ્યો. ગધેડાનો અવાજ સાંભળીને થયું સાલો. ગધેડા દિવસે તો જપ્તો નથી, રાત્રે પણ ઉંઘવા દેતો નથી. તેમ બોલતો માલિક અર્ધનિદ્રામાં બહાર આવી ગધેડાને બે-ચાર હકુણાં મારીને પાછો સૂઈ ગયો. આવું છે-માટે ઉપકાર મનુષ્યભવમાં જ કરી શકાશે અને કોઈએ આપણા ઉપર ઉપકાર કર્યો તેનો બદલો વાળવા આપણે પણ બીજા ઉપર ઉપકાર કરીએ અને આપણને એવા ભવ થાય કે કોઈકે ઉપકાર કર્યો અને હું સુખી થયો તો ત રાત્રે કોઈના સુખમાં હું પણ નિમિત્ત બનું અને કોઈએ મારા ઉપર ઉપકાર તો કર્યો જ છે. તો જેને કર્યો છે તેના ઉપકારને અને તેને ઉપકારી તરીકે હું સ્વીકારું. જે એ રીતે આ ભવના પ્રત્યક્ષ દેખાતા દ્રશ્ય વ્યક્તિના ઉપકારનો સ્વીકાર કરીએ તો એ જ પગલે પગલે અદ્રશ્ય એવા અરિહંતનો ઉપકાર સ્વીકારી શકીએ. હૃદયથી કોઈનો પણ ઉપકાર સ્વીકારવો આમ તો સહેલો નથી. અરિહંતના ઉપકારનો સ્વીકાર કર્યા વિના આપણા ઉદ્ધાર થાય તેમ નથી. તેમણે આપણા ઉપકારી માનવા દ્વારા એક અનુસંધાન રચાય છે. અને આટલું જેમ મળ્યું છે. તે જ રીતે તેઓ દ્વારા હજુ બીજું પણ મળશે. લાહિટનો ગોળો ક્યારે પ્રકાશે છે ? પાણી હાઉસ સાથે જોડાણ થાય હોય તો કારણ કે

વીજળી રૂપ શક્તિનો અખૂટ ભંડાર ત્યાં છે. તેમ અરિહંત પરમાત્મામાં અનંત ગુણ-સુખ-ચારિત્ર અને જે જ્ઞાન છે તે આપણને જોઈએ છે, પણ તે બધું સંસારમાંથી મળશે નહિ. તે તો અરિહંતની સાથે અનુરાગ કેળવીને અનુસંધાન રચીએ તો તેમના અનુગ્રહ દ્વારા તે મળશે.

‘મહિ નિમ્બીજાત હશ્વયષ્ઠિ મંચિતુમર્હતિ ।

શેરડીનો સાંઠો લીમડાના ળીજમાંથી થાય નહિ અમૃત ભરેલા કુંભથી છોને સદાયે સ્ત્રીચીયે. આંખાતણા મીઠાં ફળો તે લીમડો ક્યાંથી દીયે ???

ખાવળીયો વાવીને આંખા ઠેરી શું રસ ચાખે ? જે સંસારમાં કે તેના પદાર્થમાં સુખ-આનંદ અને જ્ઞાન છે જ નહિ ત્યાં તેને મેળવવા તમે ગમે તેટલી મહેનત કર્યા જ કરો તો ચ મળે જ નહિ. તમે પાલીતાણાથી અમદાવાદની ગાડીમાં બેસો અને વલસાડ-વાપીના પાટીયા જોવા માંગો તો તે આવે જ નહિ ને ? તેમ આ સંસારમાં વાસ્તવિક જ્ઞાન-સુખ વગેરે મળતું જ નથી.

અખય અકલંક છે જીવનું જ્ઞાન-આનંદ સ્વરૂપ રે.... આત્મામાં જ આ જ્ઞાન અને આનંદ છે. હર્ષન અને ચારિત્રનો અંતર્ભાવ આનંદમાં થાય છે. રમણુતા તે ચારિત્ર છે. આ જ્ઞાન અને આનંદ આપણને જોઈએ છે તે અરિહંતની પાસે છે અને તેઓ તે આપવા તૈયાર છે. જિમ જિમ અરિહંત સેવીએ રે તિમ તિમ પ્રગટે જ્ઞાન સદ્ગુણ.... આવો માવ લાવીને અરિહંતની પૂજા કરીએ તો કેવો આનંદ આવે ? બસ આવો ભાવ લાવવાનો છે. આવું લોકોત્તર પ્રભુનું શાસન, દેવ-શુરુ ધર્મ અને મહાવીરસ્વામી વગેરે ભગવાનના પ્રાચીન પ્રતિમા કેટલાંય કાળથી અને કેટલાંય લોકોથી પૂજાયેલા ભગવાન મળ્યા છે. એ દરેકના શુભ ભાવો ત્યાં સૂક્ષ્મ રીતે રિથર થયેલા છે. એ બધા જ શુભ ભાવો આપણને તરત અસર કરે છે. શ્રી સિદ્ધાગિરિજના આદીશ્વર દાદા પાસે જ્યારે જઈએ ત્યારે ભૂખ-થાક-તરસ બધું જ ભૂલી જઈએ છીએ

આપણા જેવા પામર પ્રાણીઓ પણ થોડો વખત માટે બધું ભૂલી શકે છે તે કેનો પ્રભાવ ? ત્યાં અનેક ભાવિકોના ધનીભૂત થયેલા ભાવોનો પ્રભાવ એટલે જ ધ્યાનમાં બેઠેલાં યોગીઓને ભૂખ-તરસ અને થાક લાગતા નથી. તે વાત સમજી શકાય છે આપણને પણ આરીશ્વર દાદા પાસે સંસારની કેઈ વાત યાદ આવતી નથી. પૂજ્ય હિપાધ્યાયજી મહારાજ કહે છે ને, બિસર ગઈ દુવિધા તન-મન ઠી આચરાસુત ગુણુગાન મેં તેમ યોગીઓ અદ્વૈત ભાવને સાધી લે છે પરમાત્મા તે જ હું છું.

“તસ્યૈવાહ.... તવૈવાહ... ત્વમેવાહ” -

તેનો જ હું છું તારો જ હું છું અને છેલ્લી ભૂમિકામાં તો તું જ હું છું, આવો ભાવ આવે ત્યારે આનંદનો ઓધ ઉછળે છે ત્યારે આંખમાંથી આનંદના આંસુની ધારા ચાલુ થાય તે જોઈને તરસ્યા પક્ષીઓ ત્યાં તરસ છીપાવવા આવે અને યોગીના બોળામાં બેસીને તે અશ્રુધારાનું પાન કરે તો પણ યોગીઓને ખબર ન હોય એવા તેઓ લીન હોય છે

યોગીઓના વગર બોલાવે પક્ષીઓ નિર્ભય થઈને આવે છે, બહાર-અંદર, ઉપર-નીચે, આગળ પાછળ બધે જ ચોમેર આનંદ.... આનંદ છવાયો હોય તો પક્ષી તેમાંથી બાકત કેમ રહે ? એટલે વિષય-કષાયથી ભરેલા એવા આપણે પણ ભગવાન પાસે જઈએ અને થોડા કલાકો માટે બધું ભૂલી જઈએ છીએ.... તો યોગીઓને આવું થાય તેમાં કંઈ નવાઈ નથી.

આદીશ્વરદાદા જીવતી જાગતી જ્યોત છે. કર્મા શાહે અને આચાર્યશ્રી વિદ્યામંડન સૂરિજીએ અંત્રી પ્રાતઃક્રી કરી છે. સિદ્ધાગિરિજ એ ભક્તિપીઠ તો હતા જ, ગિરિજાજી અનંત સિદ્ધોનું સ્થાન છે. એ જ રાયજીવૃક્ષ અને એ જ દાદાનું દેરાસર, તે જ જગ્યામાં સમવસરજી અને સિદ્ધાસન રચાયા હશે. ભગવાન ત્યાં પૂર્વનવાણું વાર સમવસર્યા એના પરમાણુ હજુ પણ ત્યાં જ છે. આજે પણ શ્રદ્ધા-બાળા એવા આપણને તે પરમાણુઓ પકડી લે છે.

વીરવિજયભૂ મહારાજે લખ્યું છે કે “અહાં વિષ્ણુ કુણુ ઠહાં આવે રે....” એવી અહાને પ્રણામ કરવાનું મન થાય એ અહાને કરેલો પ્રણામ વાસ્તવિક પરમાત્માને કરેલો પ્રણામ છે. આ અરિહંતની શક્તિ છે. આવા અહંત પરમાત્માને નાથ બનાવ્યા છે. હવે કોઈ દિવસ આ અરિહંત પરમાત્મા સિવાય કોઈને નાથ તરીકે સ્વીકારીશ નહિ. ‘ખી’જ-બધ્ધી માથે કીચો રે, કુણુ ગંજો નર ખેટ...’

“શ્રેષ્ઠકાલેષસર્વસ્મિન્નર્હતઃ સમુપાસ્મહે”

ભગવાન અરિહંતપણે અત્યારે પણ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં શ્રી સીમંધર સ્વામી વિચરી રહ્યા છે. તેઓની કડુણા આપણા ઉપર વર્ષી રહી છે તો આવા અગણિત ઉપકારનો સ્વીકાર કરીએ તે ભાવ આરાધના છે.

દ્રવ્ય આરાધનામાં નવ આયંબીક્ષની ઓળી. ૧૨ લોગનો કાઢિ, ૧૨ ખમાસમણ, ૧૨ સાધિયા, ૨૦ માળા વગેરે ક્રિયા, પરમાત્માની પૂજા, પ્રતિકમણ, સામાયિક, બ્યાખ્યાન અવણુ વગેરે કરે. નવ દિવસ પગમાં પગરખાં ન પહેરે. એક ધાન્યની, અલૂણી, એક દ્રવ્યની ઓળી કરે, ઠામ ચોવિહાર, પુરમહદ-અવહદના પરચક્રખાણુ કરે એમ આયંબિક ન કરી શકનાર નવ દિવસ લીલોતરી ન વાપરે, રાત્રે ન જમે ઓળીવાળાની સક્ષિ કરે. આ બધી દ્રવ્ય આરાધના ભાવ આરાધના માટે કરે.

‘અરિહંતપદ બ્યાતોં થકો, દવ્વશુણ પજૂબથ રે । ભેદ છેદ કરી આતમા, અરિહંતરૂપી થાય રે’ આવી કરેલી આરાધના ક્રિયા વિના ન રહે. શ્રીપાળે એવી આરાધના કરી કે જેથી પહેલાં જ દિવસે કેવો ચત્તકાર થયો ? ભગવાનની પાસે આરતી ઉતારતા ભગવાનના હોળામાંથી બીજેરું સીધું હાથમાં આંચું. શ્રીપાળનું જીવદળ કેવું ઉત્તમ ! ભૂમેકા સુંદર હોય તો અત્રામણુ પણ સારું થાય. શ્રીપાળનું જીવદળ ઉત્તમ, એવી જ ઉત્તમ નવ-પદજીની આરાધના. તે બંનેનો મેળાપ કરાવનાર

ઉત્તમ પાત્ર મયણા. બાહ્યાવસ્થામાં કેવી નિર્જયતા અને શાસન માટેનો કેવો અવિહદ રાજ ? મયણા તેના ‘પિતાજી ને પણ કહી દે છે કે પિતાજી મત કરો જૂઠ ગુમાન’ જે ચીજનું અભિમાન કરશે એ ચીજ એ જ સમયે ખામીવળી થઇ જશે. પેન માટે મનમાં એવું વિચારો કે આ પેન સારી ચલે છે તો તે તરત જ અટકી જશે. એટલે જેનો મહ કર્યો તેને તે ચીજ હીણી મળે છે. આ મયણાનું ગણિત છે. મયણા ભરી સભામાં સત્વથી કહે છે : પિતાજી ! આ ઉચિત નથી ! ત્યારે આખી સભામાં સન્નાહો છવાઈ ગયો છતાં પણ મયણા પોતાના વિચારને બળગી રહી. નિષ્ઠાના કારણે જ આવા જીવના સંસર્ગમાં શ્રીપાળ, શ્રીપાળ બની શક્યા. આખા ધરનો આધાર સ્ત્રી છે. પહેલાંના લોકો કન્યા એવા જાય તો કૂપ કે પૈસા નહોતા ભેટાં, પણ પાનદાની ભેટા હતા, કારણ કે આખા ધરનો આધાર કુલીન સ્ત્રીઓ ઉપર જ હોય છે. ન ગૃહ ‘ગૃહમિત્યુક્ત’ ગૃહિણી ગૃહ મુચ્યતે’ ગૃહિણી ધારે તેવું ધર રચી શકે છે.

‘પિતાજી ! અભિમાન ન કરો’ મયણા જ્યારે એવું બોલ્યા તે કણે આખી સભામાં માતા અને શિક્ષક એ બે જ રાજ થયા. આનું ઉત્તમ શિક્ષણ અને ઉત્તમ સંસ્કાર મયણા પાસે હતા માટે તેના જીવનનું ઉર્વાકરણ થતું જ રહ્યું અને મયણાના સંસર્ગથી શ્રીપાળમાં રહેલી ઉત્તમતા જાગ્રત બની શકી. અધર્મના ધરને પણ ઉત્તમ સુલક્ષણી કન્યા સંપૂર્ણ ધાર્મિક બનાવી દે તેવાદાખલા આજે પણ છે આત્મલોગ દ્વારા આ બની શકે છે. અત્યારે ધર એ ધર રહ્યા જ નથી. મકાન જ રહ્યા છે. મકાનને ધર બનાવનાર ધર્મના રંગે રંગાયેલી ગૃહિણી જ છે. પૃથ્વીનાં છેદો ધરને કહ્યો છે, મકાનને નહિ.

પોતાની ભત કરતાં ખીજનો વિચાર આવે તે માણસ ઉમદા, શ્રીપાળમે પ્રથમ મેળાપ વખતે મયણાનો જ વિચાર આવ્યો કે સુજ સંગે તુજ

વિષ્ણુસરો રે. સોવન સરિખી દેહ..." શ્રીપાળના આવા શબ્દો સાંભળતાં બેંત મયજ્ઞાને આઘાત લાગ્યો. ભરી સલામાં પિતાજીને કહેતાં જે મરકારો થયો ન હતો તે અડોલ મયજ્ઞાને તે જ ક્ષણે આંખે આંસુ આવ્યા ઠળક ઠળક આંસુડા ઠળે રે...વિનવે પ્રભુમી પાય" શ્રીપાળને પૂરું બોલવા હીલા વિના જ લે જ ક્ષણે મયજ્ઞાએ શ્રીપાળના મોઢે હાથ લગાડીને કહે છે કે, "એક વચન ક્રિમ બોલીએ, ઇશુ વચને જીવ જીવ કયું સત્ત્વ ? કંઈ લાકાત ? એ બન્ને કેવા આદર્શરૂપ છે. આવક અને દાંપતિ. બન્ને તરીકેનો આદર્શ આપણને શ્રીપાળ-મયજ્ઞામાં જોવા મળે છે, એને આ જોખીની આરાધના કરીને ફળ મેળવ્યું. પહેલા જ દિવસે આ ફળ મળ્યું છે.

અરિહંત સતત ઉપકાર કરવા તૈયાર છે, આપણે તેનો સ્વીકાર કરવા તૈયાર નથી. અરિહંતે તો દોરડું લાંબાવેલું છે પણ આપણે દોરડું પકડવા જ તૈયાર નથી.

સલા : દોરડું દેખાતું નથી.

મોહ અંધાપાના એવા પરલ બાજબા છે કે જેથી દોરડું દેખાતું નથી, શ્રીપાળ - મયજ્ઞાની મનોભાવનાને નજર સામે રાખીને એવી ભૂમિકા તૈયાર કરવી છે. તેમના જેવો અરિહંતનો ઉપકાર

સ્વીકારી શકીએ તેના માટે દ્રશ્ય માતા-પિતા બનેરેના ઉપકારને સ્વીકારવો છે. ખીલ દેશોમાં પણ કોઈ પણ માણસ કંઈ પણ કામ કરે તો કહે છે (તમારો આભાર). તો જેણે હાલ-આમ આપ્યા, જેણે રાત-દિવસ આપણી ચિંતા કરી, ભીનામાંથી સૂકામાં મુશરાવ્યાં તેવા માતા-પિતાનો ઉપકાર કેટલો ? અને તો પછી અનંતના માતા-પિતરૂપ અરિહંતનો ઉપકાર કેટલો ? મા છોકરા ઉપર કેવો ઉપકાર કરે ? કેટલી કાળજી રાખે ? એના કરતાં અનંતગણો ઉપકાર અરિહંતોએ કર્યો. એમના પ્રભાવે જ અહીં સુધી પહોંચ્યા છીએ. સાત રાજ લોક ઉપર આવ્યા છીએ. અરે ! "પંથ વચ્ચે પ્રભુજી મળ્યા હજી અરધે જાણુ" આપણને આજે પણ કોઈ સારો વિચાર આવે છે સારું કામ કરવાનું મન થાય છે તે પણ અરિહંતના પ્રભાવે જ થાય છે એમ વિચારીને બાવી આરાધનાના પહેલા દિવસે આજે અરિહંતમય બની જઈએ. તેનું જ નામ, તેનું જ કથાન, તેની જ વાતો કરીએ. આવતીકાલે સિદ્ધપદનો દિવસ. સિદ્ધ થયા વિના આ રક્ષણપાટનો અંત આવે તેમ નથી, તે સિદ્ધ થવા માટે શું કરવું ? શાસ્ત્રકાર સમજાવશે, અગ્રે અધિકાર વર્તમાન.

શોકાંજલિ

શ્રી રમણીકલાલ દુર્લભદાસ શાહ દલાલ R D. (ઉંમર વર્ષ ૬૪) તા. ૫ ૮-૬૧ ના રોજ લાવનગર મુકામે સ્વર્ગવાસી થયેલ છે. તેઓશ્રી આ સલાના આજીવન સખ્ય હતા. ધાર્મિક વૃત્તિવાળા અને મિલનસાર સ્વભાવના. નિહર અને પરોપકારી હતા. તેમના કુટુંબીજનો પર આવી પડેલ દુઃખમાં અમે સમ વેદના પ્રગટ કરીએ છીએ તેઓશ્રીનાં આત્માને પરમ શાન્તિ મલે એવી પરમાત્મા પાસે પ્રાર્થના કરીએ છીએ.

લી. શ્રી જેન આત્માનંદ સલા

લાવનગર.

પર્યાવરણ અંગે જૈનદર્શનનું માર્ગદર્શન

વર્ષમાન તપોનિધિ પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી વિજયભુવનભાનુસૂરીધરજી મહારાજ સાહેબના
પ્રશિષ્ય મુનિશ્રી અભયશેખરવિજય મહારાજ

પ્રાચીનકાળમાં પર્યાવરણનો આજના જેવો કોઈ પ્રશ્ન હતો નહિ એટલે એ અંગેનું સીધું માર્ગદર્શન શાસ્ત્રોમાં મળવું કઠીન છે. તેમ છતાં, જૈનદર્શનની જે જે વાતો પરથી ગર્ભિત રીતે પર્યાવરણની સુરક્ષા અંગેનું માર્ગદર્શન મળી શકે છે એમાંની કેટલીક વાતોને વિચારીએ.

પોતાના સ્વાર્થ માટે કરાતી પ્રવૃત્તિમાં પણ બીજાઓનો વિચાર છે કે નહીં, અને છે તો કેવો છે કેટલો છે એના આધાર પર જીવોના હેતુસંરક્ષક પરિણામનું જૈન શાસ્ત્રોમાં વર્ણન આવે છે. આ હેતુ પરિણામોના મુખ્ય ૬ પ્રકાર છે. કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત, તેજો, પદ્મ અને શુક્લ. આમાંની પ્રથમ કૃષ્ણ હેતુ અત્યંત અશુભ છે, બીજી એના કરતાં ઓછી અશુભ છે, ત્રીજી હેતુ એના કરતાં પણ ઓછી અશુભ છે ચોથી હેતુ શુભ છે, પાંચમી શુભતર છે અને છઠ્ઠી અત્યંત શુભ-શુભતમ છે. આમ જીવના પરિણામોનું ૬ વિભાગોમાં વર્ગીકરણ કરીને જૈન શાસ્ત્રોમાં એવું જણાવ્યું છે કે હેતુના જેમ જેમ વધુ અશુભ તેમ તેમ એના પરિણામે અનેક દુઃખો-આફતો આવી પડે છે. અને તેથી એવી વૃત્તિ-પ્રવૃત્તિઓ ત્યાજ્ય છે, ન્યારે હેતુના જેમ જેમ વધુ શુભ તેમ તેમ એના પરિણામે અનેક સુખ સમૃદ્ધિ મળી આવે છે, અને તેથી એવી વૃત્તિ-પ્રવૃત્તિઓ આદરણીય છે.

આપણી તે તે પ્રવૃત્તિમાં કયો હેતુ પરિણામ સંભવે છે અને તેને અનુસરીને એ પ્રવૃત્તિ ત્યાજ્ય છે કે આદરણીય છે એ આપણે સમજી શકીએ એ

માટે જૈન શાસ્ત્રોમાં જાણવું જરૂર છે.

એના ભાવાર્થ આવે છે—

ભૂખ્યા થયેલા છ પથિકોએ એક જાણુવૃક્ષ જોયું. એટલે એક પથિક બોલી બીજો કહે, ‘આ વૃક્ષને મૂળમાંથી ઉખેડીને પછી સુખેથી જાણુ ખાઈએ (કૃષ્ણ હેતુ) એના પર બીજો પથિક કહે છે— ‘આટલા મોટા વૃક્ષને ઉખેડી નાંખવાની શી જરૂર છે? માત્ર એની મોટી મોટી શાખાઓ છેલ્લીએ’ (નીલ). એટલે ત્રીજો મુસાફર બોલ્યો કે ‘આવી મોટી શાખાઓ છેદાત્ર ગયા પછી કેને ખખર પછી ક્યારે બિગે? એટલે એના કરતાં ડુંગાથી લચી પડેલી પ્રશાખાઓને જ કાપીએ’ (કાપોત). આ સાંભળીને ચોથો કહે છે— ‘પ્રશાખાઓને કાપવાની કાંઈ જરૂર નથી, માત્ર ગુચ્છાઓ તોડીએ’ (તેજો હેતુ). બીજો પાંચમો પથિક કહે છે— ‘ગુચ્છાઓ તોડવાની પણ કોઈ જરૂર નથી, માત્ર એમાંથી જાણુઓ જ તોડી લઈએ’ (પદ્મ). છેવટે છઠ્ઠો પ્રવાસી કહે છે ‘આ જમીન પર જ આટલા બધા જાણુઓ એની મેળે પડેલા છે તો એ જ લઈ લઈએ, ગુચ્છાઓમાં રહેતા જાણુ ભલેને ગુચ્છાઓ પર જ રહ્યા’ (શુક્લ હેતુ).

આ છમાંના પ્રથમ પથિક અશુભતમ કાળી-કૃષ્ણ હેતુવાળો છે માટે આવી વૃત્તિ ત્યાજ્ય છે, ન્યારે છઠ્ઠો પથિક શુભતમ શુક્લ હેતુવાળો છે, માટે આવી વૃત્તિ આદરણીય છે. વચલા મુસાફરો ક્રમશઃ અશુભતર, અશુભ, શુભ અને શુભતર હેતુવાળા છે, અને તદનુસાર બીજા-ત્રીજા પથિકની

વૃત્તિ પણ ત્યાજ્ય છે જ્યારે ચોથા-પાંચમાં પથિકની વૃત્તિ પણ આદરણીય છે.

જાણુતું ઘટાદાર વૃક્ષ અનેક પથિકોને છાયા અને વિશ્રામ આપે છે, કેટલાય પાંખીઓને આશ્રય આપે છે અને ભૂખ્યાઓને ભોજન માટે જાણુ આપે છે. વૃક્ષને ભૂખમાંથી ઉભેડી નાખવામાં આવે તો ફરીથી જ્યાં સુધી આવું ઘટાદાર વૃક્ષ પેદા ન થાય ત્યાં સુધી ત્યાં આવનાર પાંથકો, પાંખીઓ અને ભૂખ્યાઓની શી હાલત થશે એને કૃષ્ણ લેશ્યા-વાળા પ્રથમ પથિકને કેઈ જ વિચાર નથી, આવી વિચારશૂન્યતા પોતાના ભાવીને અઘકારમય કન્નાર હોવાથી અનુચિત છે. આ જ રીતે બીજા-ત્રીજા પથિકને પણ અન્ય જીવોના વિચાર ન હોવાથી એવી વૃત્તિ પણ ત્યાજ્ય છે. આમ આ ત્રણ પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓનો નિષેધ કરવા દ્વારા જૈનશાસ્ત્રેએ ગભિત રીતે પર્યાવરણના નાશનો પણ નિષેધ કરી દીધો છે. કારણ કે માનવની જે જે પ્રવૃત્તિઓ પર્યાવરણનો નાશ કરી રહી છે ભગભગ તે બધી પ્રવૃત્તિઓનો આ પ્રથમના ૩ લેશ્યાઓમાં સમાવેશ થઈ જાય છે.

આજે માનવી પોતાના અદ્યકાલીન સ્વાર્થ-જાહોજલદી-ભોગવિલાસ માટે જે રીતે કુદરતી જળસંપત્તિ-અનિજ તેલ-વનસંપત્તિ-પશુઓ વગેરેનો નાશ કરી રહ્યો છે એનાથી પર્યાવરણનો નાશ થઈ રહ્યો છે માનવીને ઉપયોગ માટે પૃથ્વીની ઉપરજ નદી-નળાં-સરોવર વગેરેની કુદરતી વ્યવસ્થા છે. પૃથ્વીના પેટાગમાં સંગ્રહિત પાણીને હાથ લગાડવાનો એને અધિકાર નથી. જ્યારે દુષ્પાળ વગેરેના કારણે ઉપરનું પાણી સૂકાઈ જાય ત્યારે નીચેના પાણીનો આવશ્યક જથ્થો પૂરતો એ ઉપયોગ કરે તે દામગીર શકાય. પણ એના બદલે, વર્તમાનમાં માનવી પાતાળના પાણીને ઘોરીંગ કરી કરીને એકામપણે નિરંતર વાપરી રહ્યો છે જેના કારણે એ પાણીની સપાટી વધુને વધુ નીચી જઈ રહી છે. એના સ્થાને સમુદ્રના ખારા પાણી ભરાવા મંડાય છે જેના કારણે થોડા જ વર્ષોમાં જમીન

ખેતીને લાયક ન રહેવાની શક્યતા ઊભી થઈ છે. પાતાળનું આ પાણી કંઈ એ-ચાર વર્ષમાં સંગ્રહિત થયેલું નથી. સેંકડો વર્ષોથી સંગ્રહાયેલું હોઈ શકે છે, અને ફરીથી એને એ રીતે સંગ્રહિત થવામાં એટલા જ વર્ષો લાગે એ સંભવિત છે. એ ગાળામાં જે ઉપરા ઉપરી જે દુકાળો પડ્યા તો એ વખતના માનવો-ઢોરો વગેરેની શી હાલત થશે? કારણ કે નીચેનું પાણી પણ જ્યાં ઘોરીંગથી પણ કામ ચાલી ન શકે એટલી હદે નીચી સપાટીએ મહેચી ગયું હશે. પોતાના તુચ્છ સ્વાર્થ ખાતર, ભાવના સેંકડો વર્ષોના માનવીઓનો કેઈ જ વિચાર ન કરતો એ કૃષ્ણ લેશ્યા સમાન હોવાથી પોતાને જે દુઃખની ગર્નામાં ધકેલી દેવા સમાન છે, અને તેથી આ રીતે પાતાળના પાણીનો એકામ ઉપયોગ અહિતકર છે.

આ જ પ્રમાણે, જંગલો-અનિજ તેલના ભંડારો વગેરેનો માનવ જે ઝડપે નાશ કરી રહ્યો છે એ ઝડપે એ જવા તૈયાર થતાં રહે એવું જોવાય મળતું નથી. લાખો વર્ષ સુધી સૂર્યપ્રકાશની ગરમીને ઝીલી ઝીલીને પૃથ્વીના અંદરના ઘટકો અનિજતેલ રૂપે પરિભ્રમે છે એવું આજના વૈજ્ઞાનિકો કહે છે. લાખો વર્ષોમાં સંગ્રહિત થયેલા તેલના આ ભંડારોને માનવી માત્ર ૨૦૦ વર્ષમાં ખતી કરી નાખવા તૈયાર થઈ ગયો છે તો એમાં પછીના માનવોનો વિચાર કયાં રહ્યો? તેથી આ ઝડપે પેટ્રોલ કાઢતા રહેવું એ શું કૃષ્ણ લેશ્યા રૂપ હોવાથી ત્યાજ્ય નથી? આ કૃષ્ણ લેશ્યા છે એમ બાણીને પેટ્રોલી-વમને આ ઝડપે બહાર કાઢવાનું જે અટકાવી દેવામાં આવે તો, આ ઝડપે એ ગળવાનું પણ નહીં, અને તેથી એ બળીને પેદા થતાં ગેસથી જે બાકુ પ્રદૂષણ થાય છે એ પણ અટકી જાય, પર્યાવરણની સુધ્ધા થાય.

એમ નાસાયણીક ખાતર નાખી નાખીને પ્રતિ વર્ષ ત્રણ પાક લઈને માનવી જમીનના રશકસને ખલાસ કરી રહ્યો છે જેમાં ભાવી પેઢીનો વિચાર ન હોવાથી તે ત્યાજ્ય છે. આ સૂચનને નજરમાં

લેવાનાં આવે તો ફળરૂપ જમીનો રણમાં ફેરવાઈ જવાના પ્રશ્નો જે ઊભા થવા માંડ્યા છે તે શરૂ થાય.

આમ પર્યાવરણનો નાશ કરનાર આવા બધા વર્તનને કુબળુ વગેરે લેશ્યા રૂપ જણાવી જૈન શાસ્ત્રને એનો નિષેધ કર્યો છે.

આની સામે શુકલ લેશ્યા આદરણીય છે. જે જાંબુઓ સહજ રીતે જમીન પર પડેલા છ એનાથી મારું કામ નભાવી લઉં. વૃક્ષ પર ગુન્છામાં રહેલા જાંબુને પણ ચૂંટવાની મારે શી જરૂર? એ બીજા એના કામમાં આવશે... બીજાના વિચારના પ્રાધાન્યવાળી આવી વૃત્તિ-પ્રવૃત્તિને શુકલ લેશ્યા સ્વરૂપ જણાવી જૈન ગ્રંથોએ ઉપદેશ કહી છે. પોતે જેટલા જાંબુ ખાઈ શકે એટલા જાંબુ જમીન પર પડ્યા જ હોય એવું કાંઈ હોતું નથી તેમ છતાં, જેટલા પડ્યા હોય એટલાથી ચલાવી લઈશ. પણ વૃક્ષ પરથી એકેય નહીં તોડું, એને બીજાઓ માટે અકબંધ રહેવા દઈશ. આવી ભાવના આ લેશ્યામાં હોય છે જે એના ભાવન્યને પ્રાજ્ઞજ્વળ બનાવનાર છે એવું જૈનદર્શન કહે છે.

કુદરત પાસેથી જે ચીજ જેટલા પ્રમાણમાં કાર્બોનિક રીતે મળી રહેતી હોય એટલી જ ચીજનો, જરૂર પડે ત્યારે ઉપયોગ કરવો, અને કદાચ ક્યારેક એ એછા પ્રમાણમાં પ્રાપ્ત હોય તો એટલા જ પ્રમાણથી ચલાવી લેવું એ સમૃદ્ધ ભવિષ્યનું સૂચક છે આ રીતે પેટ્રોલ વગેરેનો જો ઉપયોગ કરવામાં આવે તો એનાથી જ ગેસ ઉછળતા વગેરે ઉત્પન્ન થાય અને તો પોતાના બધારણ-ઉછળતામાન વગેરેમાં વિશેષ ફેરફાર વગર પોતાનામાં સમાવી લેવાની વાતાવરણમાં ક્ષમતા હોય જ છે જેથી પર્યાવરણ સુક્ષિત રહે છે અને ઉત્તરોત્તર સમૃદ્ધિઓ મળતી રહે છે.

સાધુ ગણીત છે. પૂર્વજોએ ગમે એટલી સંપત્તિ એકઠી કરી હોય, ઇન્કન કરતા ખર્ચે અધિક રાખવામાં આવે, અને એ અધિકતા સંચિત સંપત્તિ

માંથી મેળવવામાં આવે તો એક દિવસ લીખ માંગવાના ઢંઢાઠા આવવાના જ. એ રીતે, છેવટે માનવીએ આટલું તો કરવું જ જોઈએ કે ખનિજ તેલ, વૃક્ષો વગેરે જે ચીજ જેટલા કાળમાં જેટલી નવી ઉત્પન્ન થઈ શકતી હોય એ ચીજનો એટલા કાળમાં એટલા પ્રમાણથી અધિક ઉપયોગ કરવો નહીં.

પોતાની મર્યાદિત શક્તિઓના કારણે જે ચીજને માનવી સ્વયં ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી એ ચીજને જરૂરિયાત વખતે એના Source પાસેથી કંઈ રીતે મેળવવી એનો ચિતાર પણ ગર્ભિત રીતે જૈન શાસ્ત્રોએ આપેલો છે.

શ્રી દશવૈકલિક સૂત્રમાં કહ્યું છે કે— વૃક્ષ પરનાં પુષ્પોમાંથી જમર મકરંદ એવી રીતે પીએ છે કે જેથી પુષ્પને કોઈ હાનિ ન પહોંચે અને પોતાનું કાર્ય થઈ જાય. એ રીતે સાધુઓ, ગૃહસ્થોએ પોતાના માટે તૈયાર કરેલ ભોજન વગેરે માંથી થોડી થોડી ભિક્ષા લઈ નિર્વાહ કરે છે, અને કોઈને હાનિ પહોંચાડતા નથી.

સીધે સીધી આ વાત સાધુઓને લાગુ પડે છે, પણ વ્યાપક રીતે જો વિચાર કરાવે તો આમાંથી પર્યાવરણના પ્રશ્ને પણ માર્ગદર્શન મળી રહે છે.

જમર પોતે મકરંદ પેદા કરી શકતા નથી તો પુષ્પમાંથી એ રીતે મકરંદ ચૂસે છે કે જેથી પુષ્પને કોઈ વાંધો ન આવે. જૈન સાધુઓ, સાધુપણના મર્યાદાના કારણે ભોજન પોતે બનાવતા નથી, એટલે એ માટે તેઓ સદગૃસ્થોના ત્યાથી ભિક્ષા લે છે. ગૃહસ્થો પાસેથી એટલું થોડું થોડું લેવું જેથી ગૃહસ્થોને કોઈ વાંધો ન આવે. ગૃહસ્થે સ્વકુટુંબ માટે ૪૦-૫૦ રોટલી બનાવી હોય અને સાધુ એમાંથી ૨-૩ રોટલી ભિક્ષા તરીકે લે તો ગૃહસ્થને કંઈ વાંધો ન આવે એ સ્પષ્ટ છે. આ રીતે ભિક્ષા લેવી એને ગોચરી કહેવાય છે, એટલે આમાં ગાયની ઉપમા છે. ગાય ધાસન ઉપર ઉપરથી એ રીતે ખાય છે કે જેથી એ મૂળમાંથી ઉખડી ન જાય

અને નવું નવું આવ્યા કરે. ગાયની ઉપમા દ્વારા એ સૂચન છે કે આ રીતે ભિક્ષા હંમેશ માટે મળ્યા કરે છે અને લોકોમાં આદરપાત્ર બનાવ છે.

તેથી વિપરીત : ગધેડા ધાસને મૂળમાંથી ઉખેડી નાખે છે જેથી નવું ઊગી શકતું નથી નુકશાનને લઈ ગધેડાને લોકો તિરસ્કારે છે. તેમ પર્યાવરણને જેનાથી નુકશાન થાય તે અનાદર પામે છે.

પર્યાવરણને સ્પર્શતી અનેક ચીજો જેવી કે પૃથ્વીના પેટાળમાં રહેલું પાણી, ખનિજ તેલ, ગીચ જંગલો, નાની-મોટી વિવિધ પ્રાણીસૃષ્ટિ વગેરેને માનવી પોતે ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી. કુદરતી રીતે પોતાની મેળે એ ઉત્પન્ન થયા કરે છે. એટલે કુદરતને કોઈ હાનિ પહોંચે એની સમ તુલા ખોરવાઈ જાય એ રીતે એનો ઉપયોગ કરવો ન જોઈએ. એ રીતે બેદાનપણે કુદરત પાસેથી એ ચીજો લઈ લેવામાં ગધેડાની ઉપમા છે, કુદરત માનવીને ધિક્કારશે, ફરીથી આપવાનું બંધ કરશે અને ઉપરથી પ્રતિકુળ થઈ હેરાન કરશે. કુદરતની સમતુલા ખોરવાય નહીં એ રીતે આ ચીજોનો ઉપયોગ કરવામાં સમૃદ્ધિ છે એવું જણાવવા દ્વારા પર્યાવરણની સુરક્ષા સૂચિત થઈ છે.

મી તત્વાર્થસૂત્રનું ‘પરસ્પરેપગ્રહો જીવાનામ’ વચ્ચેન પણ ‘પરસ્પર એકબીજાને ઉપગ્રહ કરવો = સહાય કરવી એ જીવોનું લક્ષણ છે’ એવું જણાવવા દ્વારા પર્યાવરણ અંગે વેંચક પ્રકાશ દેઈ છે. કુદરતે, બાણે કે, પરસ્પર એકબીજાને સહાય કરવાનું કર્તવ્ય જીવોને સોંપ્યું છે.

ઉપલક્ષ્યોએ નુકશાનકર્તા લાગે એવા જીવ-જંતુઓ પણ કંઈક ને કંઈક રીતે ઉપકારક હોય જ છે એ આજે સિદ્ધ થઈ ગયેલી વાત છે. ચકલી જેવા પક્ષીઓ ઘણા પાક ખાઈ જવા દ્વારા નુકશાન કરે છે એમ માનીને ચીનમાં લાખો-કરોડોની સંખ્યામાં એનો સામૂહિક સંહાર કરવામાં આવ્યો. ખીજે વર્ષે લગભગ ૮૦% પાકને જીવાત ખાઈ ગઈ

ત્યારે ત્યાંની પ્રજાને ખ્યાલ આવ્યો કે આ પક્ષી-જાનો સંહાર કર્યો. જીવાતથી રક્ષા કરે, થોડો ખોરાક ચણી જાય છે, એના બદલામાં કિંમતી ખાતર રૂપે એ ચરકી પણ જાય છે, આ પણ એનો ઉપકાર છે. સાવ ક્રુદ્ધ કહેવાય તેવું અળસીયું પણ સેન્દ્રય ખાતર પૂરું પાડવા દ્વારા ઉપકારક બની રહે છે એ જગપ્રસિદ્ધ છે આમ નાના મોટી તમામ જીવસૃષ્ટિઓ કાંઈ ને કાંઈ ઉપકારક છે જેની હિસા કરવાની જરૂર નથી.

આ સૂત્રમાં ‘પરસ્પર’ એવો જે શબ્દ છે તે જણાવે છે કે આમાં એકપક્ષી સહાયની વાત નથી. એટલે માનવે પણ અન્ય જીવસૃષ્ટિને સહાયક બનવું એ બાણે કે કુદરતે એને સોંપેલું કર્તવ્ય છે. એના બદલે માનવ જે પોતાના મોજવિલાસ ખાતર પશુ સૃષ્ટિ અને વનસ્પતિસૃષ્ટિને સંહારક બને તો કુદરત એને શી રીતે સાંખી લેશે? ખાકી તો કુદરતની આ સંઘાટ વ્યવસ્થા છે કે દરેક જીવસૃષ્ટિ સ્વજીવન જોખમ વિના જીવે. આ વાતનો નિર્ણય નીચેની બાબતો પરથી કરી શકાય છે -

(૧) લીલા પાંદડા પરની જીવાતનો રંગ લીલો હોય છે. લાલ ફુલમાં થતી જીવાત લાલ હોય છે. કાળા કેલસા પર થતા કંથવા કાળા હોય છે. આમાં કયાંય વિરોધભાસ લગભગ જોવા મળતો નથી. જો વિપરિત રંગ હોય તો એ જીવાત તુત જ અન્ય કિંસક જીવની નજરમાં આવી એનો ખોરાક બની જાય. આમ એ જીવાતનું મૃત્યુ જરૂરી થવાનો જાય ઊભો થાય જે કુદરતને મનુર ન હોવાથી દરેક જીવાતને પોતપોતાના આધારનું અનુરૂપ રંગ પ્રાપ્ત એ કુદરતી વ્યવસ્થા છે.

(૨) ઠંડા પ્રદેશોમાં રહેતા પ્રાણીઓની શરીર રચના એવી હોય છે કે જેથી એ ઠંડી એના જીવનને ટૂંકાવી ન દે. એ જ રીતે ગરમ પ્રદેશોનાં પ્રાણીઓની શરીર રચના એવી થઈ છે કે જેથી ગરમી સામે રક્ષણ મળ્યા કરે. રણપ્રદેશમાં કેટલાય કિલ્લો સુધી પાવા પાણી ન મળે અને તો પણ

એ રણુ કાપવા પ્રવાસ ચાલુ રહે એ માટે ઊંટના શરીરમાં પાણીનો સંગ્રહ થઈ શકે એવી વિશિષ્ટ ગેઠવણ હોય છે. જળચર પ્રાણીઓ પાણીમાંથી પ્રાણવાયુ મેળવી લે એવું વિશિષ્ટ શ્વસનતંત્ર એના શરીરમાં ગોઠવાયેલું હોય છે. આ બધી બાબતો પણ ‘દરેક જીવ પોતાનું જીવન ટકાવી રાખે’ એવી કુદરતની બાંહેધર છે મનિષ્ઠા હોય એવું શું નથી જણાવતી?

(૩) વિશ્વનાં તમામ પદાર્થો માટે એક સામાન્ય નિયમ છે કે જેમ ગરમી વધે તેમ એનું કદ વધે અને ઘનતા ઘટે તથા જેમ ઉષ્ણતામાન ઘટે છે તેમ એનું કદ ઘટે અને ઘનતા વધે. ૪ સે. સુધી પાણી પણ આ નિયમને અનુસરે છે. પણ જ્યારે ઉષ્ણતામાન એક ઘટના માંડે છે ત્યારે કુદરતે પાણી પાસે આ નિયમનું ઉલ્લંઘન કરાવ્યું છે, અને એનું કદ ઘટવાના બદલે વધવા માંડે છે. ઘનતા ઘટવા માંડે છે. અન્ય કેઈ પદાર્થ દ્વારા આ નિયમનું ઉલ્લંઘન નહીં. પાણી દ્વારા પણ ૪ સે. સુધી જેનું ઉલ્લંઘન નહીં, અને ત્યારબાદ જ માત્ર પાણી દ્વારા જ એનું ઉલ્લંઘન શા માટે? આ પ્રશ્નના સૂક્ષ્મતાથી વિચાર કરવામાં આવે તો કુદરતની ઉપરોક્ત વ્યવસ્થા જણાયા વગર રહે નહીં.

જે પ્રદેશોમાં ઉષ્ણતામાન ૦ સે. કે તેથી પણ નીચું જાય છે તેવા પ્રદેશોમાં રહેલા જળચર પ્રાણીઓ પણ જીવવા તો બેઠે એ જ. જે પાણીનું પ્રચારણ અનિયમિત ન હોય તો, જેમ જેમ ઉષ્ણતામાન ૪ સે. થી પણ વધારે ઘટતું જાય તેમ તેમ ઘનતા વધવાથી ઠંડું પાણી નીચે જાય. નીચેનું ઠંડું એણું ઠંડું ઉપર આવે, એ પણ વધારે ઠંડું પડવાથી પાણું નીચે જાય.... એમ બધું પાણી ઠંડું થતું જાય, છેવટે બરફ બનીને ઘન થઈ જાય જેથી બધા જળચરો મૃત્યુ પામે. કુદરતને આ મંતુર નથી તેથી કુદરતે કેવી કલામત કરી! સર્વ પદાર્થોમાં આપત ઉપરોક્ત નિયમમાં અપવાદ મૂકી ૪ સે. પછી પાણું પાણીનું કદ વધારવા માંડ્યું,

જેથી બહારના ઠંડા વાતાવરણના સંપર્ક થી ઉપલી સપાટી પર ઠંડા થયેલા પાણીની ઘનતા ઘટવાથી એ નીચે ન જતાં ઉપર જ રહે, આમ ઉપલું જ પાણી વધુને વધુ ઠંડું થયા કરતાં બરફ પણ થઈ જવા જતાં એનું કદ વધ્યું હોવાથી એની ઘનતા ઘટી હોવાના કારણે એ ઉપર જ રહે છે. વળી બરફ ઉષ્ણતાને અવાહક હોવાથી ઉપરના વાતાવરણની ઠંડીને નીચે જવા દેતો નથી અને નીચેના પાણીની ગરમીને ઉપર જવા દેતો નથી, તેથી નીચેનું પાણી ૪ સે. ઉષ્ણતામાને રહેવાથી એનું પ્રવાહી રૂપ જળવાઈ રહે છે અને જળચર પ્રાણી એ સલામત રીતે જીવી શકે છે.

આ બધી બાબતો પરથી આટલો નિર્ણય થઈ શકે છે કે ‘દરેક જીવમૃદ સ્વકીય જીવન મજેથી જીવી શકે’ એવી પ્રકૃતિની સચોટ વ્યવસ્થા છે જેઓ કુદરતની આ વ્યવસ્થાને માન આપે છે એના પર કુદરતની મહેર થઈ જાય છે અને જેઓ એની સામે પડે છે એના પર કુદરત રૂઠે છે.

આ વાતને, જૈન શાસ્ત્રોમાં, જીવહયા પર જાર મૂકીને સૂચવેલી છે. જીવોની વધુને વધુ હયા પાળનારો શારીરિક સ્વાસ્થ્ય-શાંતિ-દાઈયા સાથે સર્વ પ્રકારની સમૃદ્ધિ પામે છે. જીવોના હિંસા કરનારો એના પરિણામે શોષણ શરીર-અપાયુ-દાંત્રિય વગેરે દુઃખો પામે છે આવું જણાવવા દ્વારા જાની-ઓએ પશુપાળી-જીવજંતુઓ-વનસ્પતિ રક્ષા દ્વારા માનવીના વિકાસ-સમૃદ્ધિને સૂચવ્યા છે અને આ બધાના સંહાર દ્વારા વિનાશ-આપત્તિને સૂચવ્યા છે. જીવહયા દ્વારા કુદરતી વ્યવસ્થાને માન આપવાથી થયેલી કુદરતી અનુકૂળતા એ જ વૈજ્ઞાનિક પરિકાષામાં પર્યાવરણની સુરક્ષા છે અને જીવહિંસા દ્વારા કુદરતની કામે પડવાથી કુદરતનું રૂઠું એ જ પર્યાવરણનો નાશ છે.

વરસાદ પડે ત્યારે એક સાથે ઘણું પડી જાય. નહોતર ન પડે, અનિયમિતપણે ગમે ત્યારે પડે, અવિવૃદ્ધિ, અનાવૃદ્ધિ, દુસ્કાળ, વાવાઝોડું, ધરતીકંપ

વગેરેને શ્રદ્ધાળુઓ કુદરતના કૌપતું પરિણામ કહે છે જ્યારે વૈજ્ઞાનિકો પર્યાવરણના નાશનું પરિણામ કહે છે. એટલે છેવટે કુદરતી કૌપ અને પર્યાવરણનો નાશ એક જ ચીજ છે એ સમજી શકાય છે. વળી, વિશ્વના અવસ્થિત સંચાલન માટે કુદરતે જાણે કે જીવસૃષ્ટિઓની એક સાંકળ રચી છે. જ્યારે કોઈ પણ પ્રકારની જીવસૃષ્ટિનો બેહદ સંહાર થાય છે ત્યારે આ સાંકળ તૂટી જવાથી અનેક ન કલ્પેલી આફતો સર્જાય છે. આ સાંકળ તૂટી જવી એ પર્યાવરણના નાશનું જ ખીચું નામ છે. પરસ્પરોપ-ગ્રહો જીવાનામ' એવું શાસ્ત્ર વચન આ સાંકળને જાળવી રાખવાના સૂચન દ્વારા પર્યાવરણની સુરક્ષાનો ઉપાય જ જણાવે છે.

આજે ગમે એટલી શોધો થઈ, છતાં આજના માર્ગાંતા વૈજ્ઞાનિકો પણ એ કબૂલ કરે છે કે ગમે એટલી સાધનસામગ્રીઓના ખડકલા કરવામાં આવે, તેમ કુદરત વિરાટ છે. માનવી એની અગણ વામણો જ છે, એ ક્યારેક કુદરતને નાશી શકવાનો નથી. તેથી જો, કુદરતી આફતોનો ભોગ ન બનવું હોય તો, દરેક જીવોને જીવતા રાખવાની કુદરતની જે અવસ્થા છે એને માન આપીને એ મુજબની જીવન પદ્ધતિ અપનાવવી એ જ શ્રેષ્ઠ ઉપાય છે.

ધાર્મિક આચારો દેખાડતી વખતે શાસ્ત્રકારોની ખરીક નજરમાં આ સનાતન સત્ય અજ્ઞાત ન હતું. એટલે તેઓએ દેખાડેલા આચારોનું જો દુનિયા પાલન કરવા માટે તો પર્યાવરણના બધા પ્રશ્નો હલ થઈ જાય. વનસ્પતિની જેમ જૈન શાસ્ત્રોએ હજારો વર્ષ પૂર્વે જ પૃથ્વી, પાણી, આગ અને વાયુમાં

પણ જીવ-આત્મા હોવાનું જણાવ્યું છે જે તર્કથી પણ સુસંગત છે. અને તેથી જ આ બધાનો જેટલો બને તેટલો ઓછો ઉપયોગ કરવાનું જૈન શાસ્ત્રો જણાવે છે. પાણીને ધીની જેમ વાપરવાનું જણાવવામાં આવ્યું છે. નદીના પાણીમાં દૂવાના પાણીને ભેળવવાનો શાસ્ત્રોમાં નિષેધ છે તો કાર-ખાનાઓના ગંદા પાણીને ભેળવવાની તો વાત જ ક્યાં રહે? વનકર્મ, ઇલાલકર્મ હાથીદાંતનો વેપાર વગેરેનો નિષેધ દ્વારા વનસ્પતિસૃષ્ટિ-પશુસૃષ્ટિના આડેધડ નાશનો જે નિષેધ સૂચવ્યો છે એને જો માન આપવામાં આવે તો પર્યાવરણનો પ્રશ્ન જ ઊભો ન થાય.

ટૂંકમાં, ઠેઠ પૃથ્વી પાણી વગેરેથી લઈ કીડી-મકોડા વગેરે હુદ્ડ જંતુઓ તેમજ ગાય-ભેંસ વગેરેથી લઈ માનવ સુધીના તમામ જીવોની દયા-જયણાના પાયા પર જૈન શાસ્ત્રોએ જે જીવનપદ્ધતિ દર્શાવેલી છે તેમાં પ્રકૃતિને અનુકૂળ રહેવાનું હોવાથી પર્યાવરણની સુરક્ષા અને ઉત્તરોત્તર સમૃદ્ધિ છે. એનાથી વિપરીત, હિંસાપ્રચુર જીવન પદ્ધતિમાં એ કુદરતને પ્રતિકૂળ હોવાથી પર્યાવરણનો નાશ અને આફતોની વણગાર છે. યુક્તિ પણ આ જ વાતનું સમર્થન કરે છે. ખીજા જીવોને પીડા આપી આપીને દુઃખી કરનારો સ્વયં દુઃખી કેમ ન થાય? અને ખીજાઓના સુખ-શાંતિની કાંજળ લેનારો સ્વયં સુખી કેમ ન થાય?

આ લેખમાં શાસ્ત્રવચનોથી વિરૂદ્ધ જે કંઈ લખાયું હોય તેનું મિચ્છામિ દુક્કરમ્...

—દિવ્યદર્શનથી સાબાર

“આવતો અંક”

“શ્રી આરમાનંદ પ્રકાશ” નો આવતો અંક તા. ૧૬-૧૦-૯૧ ના રોજ બે માસનો સંયુક્ત અંક બહાર પડશે.

Atmanand Prakash

Regd. No. GV. B 31

દરેક લાયખેરી તથા ઘરમાં વસાવવા જેવા અલભ્ય ગ્રંથો

* તારીખ ૧-૬-૮૭ થી નીચે સુજળ રહેશે *

સંસ્કૃત ગ્રંથો	કીંમત	ગુજરાતી ગ્રંથો	કીંમત
ત્રિશક્તી શલાકા પુરુષચરિત્રમ્		શ્રી સુપાર્થનાથ ચરિત્ર ભાગ ૨ જે	૧૫-૦૦
મહાકાવ્યમ્ પર્વ ૨-૩-૪		શ્રી કથારત્ન કોષ ભાગ ૧ લેા	૪૦-૦૦
પુસ્તકારે (મૂળ સંસ્કૃત)	૫૦-૦૦	શ્રી આત્મકાન્તિ પ્રકાશ	૫ ૦
ત્રિશક્તી શલાકા પુરુષચરિત્રમ્		શ્રી જ્ઞાનપ્રદીપ ભાગ ૧-૨-૩ સાથે	
મહાકાવ્યમ્ પર્વ ૨-૩-૪		લે. સ્વ. પૂ. આ. શ્રી વિ કસ્તૂરસૂરીચરણ	૪૦-૦૦
પ્રતાકારે (મૂળ સંસ્કૃત)	૫૦-૦૦	શ્રી સુમતિનાથ ચરિત્ર ભાગ-૧	૨૫-૦૦
દ્વાદશાર' નયચક્રમ્ ભાગ ૧ લેા	૮૦-૦૦	" " ભાગ-૨	૪૦-૦૦
દ્વાદશાર' નયચક્રમ્ ભાગ ૨ જે	૮૦-૦૦	શ્રી નવસ્મરણાદિ સ્તોત્ર	૭-૦૦
દ્વાદશાર' નયચક્રમ્ ભાગ ૩ જે	૮૦-૦૦	શ્રી શત્રુ'જય ગિરિરાજ દર્શન	૧૦-૦૦
શ્રી નિર્માણ કેવલીલુક્ષિત પ્રકરણ મૂળ	૨૫-૦૦	વૈરાગ્ય ઝરણા	૩-૦૦
જિનદત્ત વ્યાખ્યાન	૧૫-૦૦	ઉપદેશમાળા ભાષાંતર	૩૦-૦૦
શ્રી સાધુ સાધવી યોગ્ય આવશ્યક		ધર્મ કૌશલ્ય	૫-૦૦
ક્રિયાસૂત્ર પ્રતાકારે	૨૦-૦૦	પૂં આગમ પ્રભાકર પુણ્યવિજયણ	
પ્રાકૃત વ્યાકરણમ્	૫૦-૦૦	શ્રદ્ધાંજલિ વિશેષાંક : પાકુ બાઈર્લીંગ	૧૦-૦૦
ગુજરાતી ગ્રંથો		આત્મવિશુદ્ધિ	૮-૦૦
શ્રી શ્રીપાળરાજનો રાસ	૪૦-૦૦	જૈન દર્શન મીમાંસા	૫-૦૦
શ્રી ભણ્યુ' અને જોયુ'	૫-૦૦	હું અને મારી બા	૫-૦૦
		જ'બુસ્વામિ ચરિત્ર	૧૨-૦૦

અખો :- શ્રી જૈન આત્માનંદ સભા ખારગેઘટ, ભાવનગર. (સૌરાષ્ટ્ર)

તંત્રા : શ્રી પ્રમોદકાન્ત ખામ્બંદ શાહ

પ્રકાશક : શ્રી જૈન આત્માનંદ સભા, ભાવનગર.

મુદ્રક : શ્રી હેમેન્દ્ર હરિભાઈ, આનંદ પ્રી. પ્રેસ, સુતારવાડ, ભાવનગર.